

परिच्छेद एक : परिचय

१.१ अध्ययनको पृष्ठभूमि

मानव विकासको सुरुवात संगै शिक्षाको प्रसार हुँदै आएको कुरा स्पष्ट छ । शिक्षाबाट मानविय सद्गुणको विकास र विस्तारको फलस्वरूप आज मानव जाति समृद्धि र समुन्नतिको उत्कर्ष तिर अगाडि बढेको छ । ज्ञान र सीपको उच्चतम प्रयोगले स्रोत र साधनको संरक्षण र सदुपयोगमा विकास भएको छ । तसर्थ समाजलाई सुमार्गमा डोच्याउने एकमात्र माध्यम शिक्षा नै हो । समाजको समग्र प्रगति शिक्षामा निर्भर रहेको हुन्छ । त्यसैले राष्ट्रका सम्पूर्ण व्यक्तित्व विकास र उन्नतिका लागि समान रूपले सबैलाई शिक्षाको अवसर राष्ट्रले दिनुपर्छ । राष्ट्रको समग्र विकासका लागि शिक्षामा सबैको समान सहभागिता विना व्यक्ति र समुदायको उन्नति संभव छैन । महिला र पुरुष एक रथका दुई पाङ्गाको रूपमा लिइन्छ । महिला र पुरुष दुबैको समान प्रगति भएमा मात्र राष्ट्रको समग्र प्रगति हुन्छ । राष्ट्रको समग्र प्रगतिका लागि राज्यले शिक्षामा लगानी गरेर सबैलाई समान रूपले शिक्षा लिने अवसर दिनुपर्छ । व्यक्ति, समाज, समुदायको विकास गर्न शिक्षा अपरिहार्य माध्यम हो । यसबाट व्यक्ति सभ्य अनुशासित, कर्तव्यनिष्ठ, लगनशिल बन्न सक्षम हुन्छ र देश विकासमा लगनशिल भई लाग्न तत्पर रहन्छ । धनी, गरिव, महिला, पुरुष पिछडिएका आदिवासी, जनजाति दलित, अपाङ्ग, इत्यादि सबैको शिक्षामा समान सहभागिता हुनुपर्छ । तर सबैलाई गुणात्मक शिक्षा प्रदान गर्ने प्रतिवद्धता सरकारले जाहेर गरेपनि अपेक्षित उपलब्धि हाँसिल हुन नसकेको अवस्था छ । शिक्षामा सरकारले ठूलो लगानी गरेपनि यसको नतिजा सन्तोषजनक पाइएको छैन (पोखेल, २०६१) ।

शिक्षा विकासको पुर्वधार भएकोले देशको विकासमा यसको महत्वपूर्ण भूमिका हुने कुरामा दुइमत छैन । देशकोआधा जनसंख्या ओगट्ने महिलाहरूलाई शिक्षित नवनाए सम्म देश विकासको कल्पना अधुरो नै हुन्छ । यिनै कुराहरूलाई ख्यालगरी हाल विश्वको सबै जसो मुलुकहरूलाई महिला शिक्षालाई विशेष जोड दिइएको पाइन्छ । तर महिलाहरू प्रति विभेद जताततै व्याप्त भएकोले विश्वव्यापीरूपमा महिला र पुरुष बीचमा असमानता स्पष्ट देख्न सकिन्छ । घरायसी कामबाट अधिकांस महिलाहरूलाई अलग हुन नसकेको एउटा अवस्था छ भने प्राकृतिक रूपमा नै महिलाहरूले बच्चा जन्माउनु पर्ने तथा त्यसको स्याहार सुसारमा

बढी ध्यान दिनुपर्ने अवस्था ले उनीहरु पुरुष सरह घर बाहिरका काममा संलग्न हुन असजिलो देखिन्छ। नेपालमा महिलाहरुको शिक्षामा पहुँच अत्यन्त कम छ। नेपाली समाजमा छोरा र छोरीलाई हेर्ने फरक दृष्टिकोण कै कारण शिक्षामा महिलाको कम पहुँच रहन गएको एउटा यथार्थ हो भने अर्को गरिबीका कारण पनि महिलाहरुको पहुँच रहन नसकेको वास्तविकता हो। नेपाली समाजमा ८०% भन्दा बढी हिन्दु धर्ममा आस्था राख्ने मानिसहरु छन् भने अर्कातिर गैर हिन्दुहरुमा पनि हिन्दु, धर्मको प्रभाव परेको देखिन्छ। यस सन्दर्भमा मनुस्मृतिकाल देखिनै महिलाहरुलाई विभेद पूर्ण तरिकाले हेरिएको छ छोरी अर्काको घर जाने जात भन्ने मान्यताले पनि बाबुआमाहरु छोरीलाई पर्याप्त शिक्षामा लगानी गर्न चाहदैनन्। यसै गरि परिवार र समुदाय भन्दा बाहिर गएर छोरीलाई पढाउन नसक्ने मानसिकता नेपालीहरुको मानसिकतामा देखिन्छ। विवाह भइसकेपछि बुहारीलाई पढाउने परिवार नेपालमा सायदै देख्न सकिएला (आचार्य, २०६१)।

छोरीलाई पढाउनु पर्छ भन्ने सामाजिक अभियान विकास हुन सकेको छैन। राज्यले छोरीलाई पढाउनु पर्छ भन्ने मान्यता अनुरूप लगानीको प्रकृतिलाई सकारात्मक बनाएको छ। तर यो अभियानलाई समुदायले सहर्ष लिन सकिरहेको छैन। यिनै अवस्था, मान्यता र प्रकृतिका कारण नेपालमा महिला शिक्षाको अवस्था सन्तोष गर्न लायक छैन। यस भित्र लैङ्गिक विभेदको अवस्था देखिन्छ तर पनि परिवार र समुदायको विकासमा महिला शिक्षाले प्रत्यक्ष र सकारात्मक प्रभाव पार्न सक्ने कुरा स्पष्ट छ। नेपालको परिप्रेक्षमा हेर्दा महिला शिक्षाको सामान्य शुरुआत वैदिक शिक्षा प्रणालीबाट सुरु भएको पाईन्छ, तापनि औपचारिक रुपमा यसको शुरुआत भने भारतिय गंगावाइले वीर शमशेरको पालामा गरेकी हुन्। त्यसपछि चन्द्र शमशेरले काठमाण्डौंको ढोका टोलमा एउटा कन्या पाठशालाको वि.सं. १९८० मा स्थापना गरि महिला शिक्षालाई अगाडी बढाउने प्रयास गरे। यसको साथै वि.सं. २००४ मा पद्मशमशेरले काठमाण्डौंमा पद्मकन्या विद्याश्रमको पनि स्थापना गरे। यसरी महिला शिक्षाको लागी राणाकालमा सामान्य प्रयासहरु भएपनि त्रि चन्द्र कलेजमा वि.सं. २००४ सालमा चार जना छात्रा भर्ना हुनुले त्यस अवधिसम्म महिलाशिक्षाले गति लिन नसकेको कुरा स्पष्ट हुन्छ। वि.सं. २००७ सालको राजनैतिक क्रान्तिपछि प्रजातन्त्रको पुनर्स्थापना पश्चात शिक्षाको विकास र विस्तारलाई महत्वदिदै शिक्षा सम्बन्धि आयोगहरु जस्तै २०१८ सालको सर्वाङ्गीण राष्ट्रिय शिक्षा समिति, २०२८ सालको राष्ट्रिय शिक्षा

पद्धतिको योजना २०४० सालको शाही उच्च शिक्षा आयोग गठन गरेर शिक्षा तथा साक्षरता कार्यक्रमलाई अगाडि बढाउँदै आएको देखिन्छ (शर्मा, २०५०) ।

शिक्षा आयोगका प्रयासहरूका साथ साथै महिला शिक्षा सम्बन्धमा यूनिसेफको सहयोगमा २०२६ सालमा महिला शिक्षा परियोजना शुरु गरि महिलाहरू तालिम दिई उनीहरूलाई शिक्षण पेशामा सहभागि गराउने, महिलामा शिक्षा प्रति सकारात्मक भावनाको विकास गराउने, विद्यालय छात्रावृत्ति कार्यक्रम, पढाइ छोड्ने छात्राहरूका लागि आर्थिक सहुलीयत कार्यक्रम जस्ता कार्यक्रमहरू संचालन गरेको पाइन्छ । ग्रामिण तथा दुर्गम क्षेत्रमा महिला शिक्षा प्रति शैक्षिक चेतनाको कमीले गर्दा देशको शैक्षिक विकासमा ठूलो अवरोध खडा भएको छ । सोही कुरालाई दृष्टीगत गरी महिला शिक्षा सम्बन्धी जागरण कार्यक्रमहरू संचालन गरिदै आएको पाइन्छ । यस्ता जागरण गर्ने कार्यक्रमहरूबाट महिलामा चेतनाको वृद्धि गरी बालिकालाई शिक्षामा सहभागि बनाउन सहयोग गर्ने लक्ष्य राखेको छ । यस कार्यक्रम अन्तरगत छात्राहरूलाई प्रा.वि. छात्रावृत्ति, स्थानिय विद्यालय छात्रावृत्ति, शैक्षिक स्तर वृद्धि कार्यक्रम, जस्ता कार्यक्रम संचालन गरिएको पाइन्छ । यस कार्यक्रमको मुख्य उद्देश्य शिक्षामा छात्राको संख्या बढाउने र विद्यालय छोड्ने दरलाई न्यून पार्ने रहेको थियो (आचार्य, २०५५) ।

हिन्दु धर्ममा महिलालाई देवीको प्रतिकको रूपमा लिएको छ । यसैगरि विद्या, शक्ति, र कोमलताका रूपमा पनि महिलालाई हेरिएको छ । जहाँ नारीको पूजाहुन्छ त्यहाँ ईश्वर खुसी हुन्छन् भन्ने कुरा पनि हिन्दुधर्म ग्रन्थमा उल्लेख भएको छ । हिन्दु धर्म दर्शन कै मनुस्मृतिमा भनिएको छ की महिलाहरू केटाकेटी हुँदा उसको बाबुको नियन्त्रणमा रहन्छन् भने युवाहुँदा उसको लोग्नेको नियन्त्रणमा र बृद्ध हुँदा उनीहरू आफ्नो छोरामाथि निर्भर रहन्छन् भन्ने यस भनाइबाट हिन्दु दर्शनमा महिलाहरूको स्वतन्त्र अस्तित्व छैन भन्ने स्पष्ट हुन्छ । हिन्दु धर्मको प्रभुत्व रहेको समाजमा महिला र पुरुष बीच असमान सामाजिक सम्बन्ध कायमै छ । पुरुषहरूलाई शिक्षा, मनोरन्जन आदिमा स्वतन्त्रता दिएर सशक्त पार्न जरुरी छ भने महिलालाई अरुको घर जाने जात पढे विग्रन्छन्, अवसर दिएमा टाउकोमा टेक्छन्, उनीहरूलाई स्वतन्त्रता पाच्य हुँदैन भन्ने मान्यता समाजले राख्छ । यसै गरि बौद्ध दर्शनमा महिलाहरू माथि विभेद कम छ तर पुरुषप्रधान समाजका कारण उनीहरू पुरुष सरह हुन सकेका छैनन् । नेपालमा बौद्ध धर्म मान्ने गुरुङ, राई, लिम्बु, शेर्पा आदि जातजातीका

महिलाहरुको घरायसी निर्णय प्रक्रियामा निकै राम्रो भूमिका रहेको देखिन्छ । बौद्ध धर्म ग्रन्थमा महिलालाई विभेद गरिएको कहि पनि उल्लेख गरिएको छैन । यस धर्ममा महिलाले बुद्ध शिक्षा लिन वा समाजमा लेखपढ गर्न नहुने कुनै मान्यता अघि नसारिएकोले महिला शिक्षा सन्दर्भमा बौद्ध धर्म सकारात्मक रहेको देखिन्छ । एउटा भिक्षुका रूपमा महिला समस्त धार्मिक कार्यमा सरीक हुन पाउने अवस्थाले बुद्ध धर्ममा महिला पुरुषमा विभेद नरहेको स्पष्ट हुन्छ (गौतम, २०६०) ।

लैङ्गिक सम्बन्धलाई व्याख्या गर्ने क्रममा प्रारम्भिक समयको व्याख्या जैविकीय व्याख्या हो । जसमा जैविकीय गुणलाई आधारित गरेर समाजमा महिला र पुरुषको स्थान र भूमिका निक्यौल गरिएको हुन्छ । त्यस्ता लैङ्गिक भूमिकामा जैविकीय संरचनाको प्रभावलाई बढी जोड दिइएको हुन्छ । यसैलाई टालकोट पार्सन्सले परिवारमा महिलाको भूमिकालाई निश्चित मान्दछन् की उनीहरुलाई परिवारमा न्यानोपन, सुरक्षा, मानसिक, सहयोगको भूमिका निर्वाह गर्न सक्दछन् । यस भनाईले पनि घरायसी कार्यमा महिलाको सकारात्मक भूमिकालाई संकेत गरेको देखिन्छ । यसैगरी उनले सामाजिक व्यवस्थामा लिङ्गका आधारमा हुने श्रम विभाजनलाई समाजको महत्वपूर्ण विशेषता मानेका छन् । यसै सन्दर्भमा उदारमहिलावादी सिद्धान्तले महिलाको स्वतन्त्रता र विकासलाई जोड दिइएको छ । महिलाहरुलाई सामाजिक सांस्कृतिक मान्यताले समाजमा निर्दिष्ट कार्य विभाजनको स्वरूप निर्धारण गरेको छ भन्ने मान्यता यसमा रहेको छ । उनीहरु पुरुष सरह सबै प्रकारका कार्य गर्न स्वतन्त्र छैनन् । यसैले उनीहरुको स्वतन्त्रतालाई बढावा दिन सके महिला मुक्तिका प्रयासहरु सार्थक रहन सक्दछन् भन्ने मान्यता राख्दछ (थापा, २०५९) ।

सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयको व्यवस्थापन सुदृढ र विस्तार गर्दै प्राथमिक तह पुरा गरेका सबै बालबालिकाहरुलाई माध्यमिक तहको शिक्षाको अवसर सुनिश्चित गराउन २००३ देखि २००८ सम्म माध्यमिक शिक्षा सहयोग कार्यक्रम लागु भएको थियो । यस कार्यक्रमले बालिकाहरु, अपाङ्ग गरिब, सुविधा विहीन समुह र जिल्लाबाट आएका विद्यार्थीहरुलाई विशेष जोड दिदै माध्यमिक शिक्षामा पहुँच सुधार गर्ने लक्ष्य लिइएको छ । यसको समता सम्बन्धि नीतिमा बालिकाहरुको आवश्यकता परिपूर्ती गर्ने खालको माध्यमिक शिक्षाको प्रवन्ध गर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । यस कार्यक्रमले निम्न माध्यमिक र माध्यमिक तहको छात्रा सहभागिताको अवस्था ४०% लाई बढाएर ५०% पुर्याउने लक्ष्य

लिएको थियो । यसले छात्राहरुको लागि छात्रावासको व्यवस्था गर्ने र महिला तथा अन्य पिछडीएको समुदायलाई शिक्षण पेशामा प्रवेश गर्न सहयोग गर्ने जस्ता कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने लक्ष्य लिएको थियो । तीन वर्षे आन्तरिम योजना २०६३/०६७ ले छात्राहरुको २०६३/०६४ को भर्ना प्रतिशत ४६.६% बाट बढाएर ४८% पुऱ्याउने लक्ष्य राखिएको छ । यसका लागि छात्राहरुलाई भर्नाका आधारमा छात्रावृत्ति दिने र यस्ता सुविधाका अतिरिक्त उच्च शिक्षामा शैक्षिक ऋणको व्यवस्था गर्ने कुराहरु उल्लेख गरिएको छ । यस योजनाले माध्यमिक शिक्षा सम्म अध्ययन गर्ने महिला, मधेसी, दलित आदिलाई निःशुल्क शिक्षा र प्रोत्साहनका कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने कुरा उल्लेख छ । सामुदायिक विद्यालयका कक्षा ११ र १२ अध्ययनरत छात्राहरु मध्ये २०% लाई जेहेन्दार छात्रवृत्ति दिने व्यवस्था गरिएको छ (अधिकारी, २०६७) ।

महिला शिक्षाको विकासका लागि सरकारले विभिन्न नीति, रणनीति, कार्यनीतिहरु बनाएर विभिन्न कार्यक्रमहरु अगाडी सारेको छ । आयोगहरु निर्माण गरेर महिला शिक्षालाई प्राथमिकतामा राखेर अगाडी बडाइरहेको परिप्रेक्षमा सहूलियत कार्यक्रम तथा छात्र वृत्तिहरु प्रदान गरिदै आएको भए पनि महिला शिक्षामा उपलब्धी न्यून नै छ । सरकारको लगानी वर्षेनी ठूलो मात्रामा खेर गइरहेको छ । विद्यालय भर्ना भएका छात्राहरुको वर्ष भरि विद्यालयमा रहिरहने बनाउन सकिएको छैन उनीहरुलाई विद्यालयमा टिकाउन विभिन्न प्रयासका बाबजुद पनि पूर्ण सफल हुन सकिएको छैन त्यसैले माध्यमिक तहमा छात्राहरुले किन कक्षा छोड्ने गर्दछन् भन्ने कुरालाई अध्ययन गर्न यस विषयलाई छनोट गरिएको छ ।

१.२ समस्याको कथन

शिक्षा सवैले समानरूपले पाउनु पर्ने मान्यता विकास भईसकेको छ । सवैको लागि शिक्षाले पनि सबै जातजाती, भाषाभाषीका बालबालिकाहरुले शिक्षा पाउनुपर्छ भन्ने अवधारणा अगाडी सारेको छ । यस परिप्रेक्षमा नेपालमा महिला शिक्षाले भने राम्रो संग फड्को मार्न सकेको छैन । राज्यका नीति निर्माता योजनाकारहरुले महिला शिक्षाको विकासको लागि महिलाशिक्षा प्रति लक्षित गरेर कार्यक्रमहरु बनाएर संचालन गरि रहेका छन् । तर पनि महिला शिक्षाको स्थिती अपेक्षा गरे अनुसार सुधार हुन सकेको छैन । सरकारले महिला शिक्षालाई स्तरोन्नति गर्न माध्यमिक तहका छात्राहरुलाई लक्षित गरेर छात्रावृत्ति छात्रावास, निःशुल्क शिक्षा र अन्य विभिन्न सहूलियत कार्यक्रमहरु संचालन

गरिएको छ तर पनि महिलाहरूको विद्यालयमा सहभागिता उर्तिण दर, विद्यालयमा रहिरहने वातावरण आदिमा सुधार हुन सकिरहेको छैन । शिक्षा सम्बन्धी सरोकारवाला निकाय तथा सरकार सबैको प्रयास हुँदा हुँदै पनि माध्यमिक तहका छात्राहरूको विद्यालय सहभागिता तथा कक्षा छोड्ने दरमा सुधार हुन नसकेको देखिएकोले माध्यमिक तहका छात्राहरूले कक्षा छोड्ने कारकतत्वलाई एक समस्याको रूपमा लिइएको छ ।

छात्राहरूको उपलब्धी स्तर दिनप्रतिदिन सुधार भइरहेको, कक्षा छोड्ने दरमा पनि कमी आइरहेको भन्ने कुरा अध्ययन प्रतिवेदन मार्फत आएका भए पनि सैद्धान्तिक र सतही रूपले आएका हुन । छात्राहरूको शैक्षिक उपलब्धी दर र विद्यालयमा रहिरहने दरमा वृद्धि नभएको कुरा यथार्थ तथ्यांकहरूले देखाएका छन् । महिला शिक्षामा सरकारी तथा गैर सरकारी निकायको लगानी राम्रै संग भएपनि त्यो अनुसारको उपलब्धी किन हुन सकेको छैन ? यो प्रश्ननै यस मुद्दासंग सम्बन्धित अनुत्तरित प्रश्न हो । महिला शिक्षा सम्बन्धमा माध्यमिक तहका छात्राहरूको शैक्षिक सहभागीता र उपलब्धीमा कमी हुनु, शिक्षालिने अवसर पाएपनि निरन्तरता दिन नसक्नु, छात्राहरूको शिक्षा सम्बन्धमा प्र.अ., शिक्षक, अभिभावक तथा सरोकारवालाको धारणा, छात्राहरूको विद्यालयमा निरन्तरता र सहभागीता बढाउने उपायबारे जानकारी प्राप्त गर्न पर्याप्त मात्रामा अध्ययन हुनुपर्छ र यी कुराहरू थाहापाउन सके मात्र सोही अनुसारका नीति तथा कार्यक्रम बनाई समस्या समाधान गर्न सकिने भएकोले माध्यमिक तहका छात्राहरूको कक्षा छोड्ने कारकतत्वलाई यहाँ शिर्षक बनाएर अध्ययन गर्ने लक्ष्य लिइएको छ ।

१.३ अध्ययनको औचित्य

शिक्षा देश विकासको मेरुदण्ड भएकोले सबैको लागि सर्वसुलभ,समान पहुँच, गुणस्तरीय र जीवनोपयोगी शिक्षा आजको आवश्यकता हो । वर्तमान विश्वपरिवेशमा शिक्षा एक आधारभूत आवश्यकता हो भन्नेकुरा स्पष्ट भइसकेको छ । नेपालको सन्दर्भमा भन्ने हो भने शिक्षाकालागि लगानी भइरहेपनि लगानीको अनुपातमा शैक्षिक उपलब्धी हाँसिल भएको पाइदैन । एकातिर विद्यालय पढ्ने उमेरका बालबालिका विद्यालय भर्ना हुन सकेका छैनन् भने अर्कातिर भर्ना भएका पनि बीचैमा विद्यालय छाड्न बाध्य भएका समस्याहरू दिनानुदिन विभिन्न माध्यमबाट सार्वजनिक गरिन्छ । त्यसरी विद्यालयमा भर्ना भएर बीचैमा कक्षा

छोड्न बाध्य भएका बालिकाहरुका समस्या के छन सरकारी पक्षको लगानीका बावजुद पनि यस्ता समस्या आइरहनु लक्ष्य अनुसार उपलब्धी प्राप्त गर्न नसकिनु आदि जस्ता कारणले गर्दा छात्राहरुको बारेमा अध्ययन गर्ने लक्ष्य लिएको हो । यसरी लगानी गर्दा गर्दैपनि छात्राहरुको शैक्षिक उपलब्धीमा र कक्षा छोड्ने दरमा सुधार आउन नसकेकोले छात्राहरुको कक्षा छोड्ने कारकतत्वहरु पत्ता लगाई शैक्षिक क्षेत्रमा भइरहेको क्षतिलाई उजागर गर्न लक्ष्य यस अध्ययनले लिएको छ ।

छात्राहरुको कक्षा छोड्ने कारण उजागर भएपछि यसबाट शिक्षा तथा सामाजिक क्षेत्रमा अध्ययन, अनुसन्धान गर्न चाहने व्यक्ति वा संस्थाहरुलाई अनुसन्धान गर्न ठूलो सहयोग पुग्ने छ । यस अनुसन्धान बाट छात्राहरुको कक्षा छोड्ने दर तथा कारण पत्तालाग्ने भएकोले सो कुरा अध्ययन गरेर जिल्लाशिक्षा कार्यालय, स्रोतकेन्द्र, विद्यालय-व्यवस्थापन, अभिभावक, समुदायलाई शैक्षिक क्षतिलाई कम गर्न समयमै कदम चाल्न सहयोग पुग्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

१.४ अध्ययनको उद्देश्य

- क. माध्यमिक तहका छात्राको पारिवारिक अवस्था पत्ता लगाउने ।
- ख. माध्यमिक तहका छात्राहरुको शैक्षिक स्थितीको लेखाजोखा गर्ने ।
- ग. माध्यमिक तहका छात्राहरुले कक्षा छोड्नका कारकतत्व पत्ता लगाउने ।
- घ. बीचैमा विद्यालय छोड्ने दर न्यूनिकरणका उपायहरु सुझाउने ।

१.५ अनुसन्धानात्मक प्रश्नहरु

- क) माध्यमिक तहका छात्राहरुको पारिवारिक आर्थिक अवस्था कस्तो छ ?
- ख) माध्यमिक तहका छात्राहरुको सामाजिक, सांस्कृतिक अवस्था कस्तो छ ?
- ग) ती छात्राहरुको विद्यालयमा सहभागिताको स्थिती कस्तो छ ?
- घ) माध्यमिक तहका छात्राहरुको कक्षा पुरा गर्ने दर कस्तो छ ?
- ङ) ती छात्राहरुको शैक्षिक उत्तिर्ण अनुत्तिर्ण दर कस्तो छ ?

च) माध्यमिक तहका छात्राहरुले कक्षा छोड्नुमा घरायसी, सामाजिक र विद्यालयको बेवास्ताको स्थिती कस्तो छ ?

छ) छात्राहरुले कक्षा छोड्नुमा अभिभावक, छात्रा, शिक्षक तथा प्र.अ., वि.व्य.स. तथा सरोकारवालाको धारण के छ ?

१.६ अध्ययनको परिसीमा

यो अध्ययन मोरङ जिल्लाको उत्तरी भागमा अवस्थित केरावारी स्रोत केन्द्रमा आधारीत भएर सम्पन्न गरिएको छ । यो अध्ययन त्यस स्रोत केन्द्रका सामुदायिक माध्यमिक विद्यालयहरूसँग सम्बन्धित गरिएको छ । छात्राहरुले कक्षा छोड्ने कारणमा मात्र यस अध्ययनलाई समेटिएको छ र शैक्षिक सत्र २०६८ सालको तथ्याङ्कको आधारमा यो अध्ययन कार्य गरिएको छ । माध्यमिक विद्यालयका कक्षा ९ र १० का छात्राहरुमा सिमित गरिएको छ । यस अध्ययनमा सम्बन्धित विद्यालयका शिक्षक, प्र.अ., छात्राका अभिभावक तथा अन्य सरोकारवालालाई पनि समेटिएको छ ।

परिच्छेद दुई : सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन तथा सैद्धान्तिक खाका

यस अध्ययनमा सम्बन्धित साहित्यको पुनरावलोकन अन्तरगत यस अध्ययन संग सम्बन्धित पूर्व अध्ययन, अनुसन्धान, लेख तथा रचनाको पुनरावलोकन गरिएको छ भने सैद्धान्तिक अवधारणालाई यस अध्ययनसंग सम्बन्धित गराइएको छ ।

२.१. सैद्धान्तिक खाका

मार्क्स, (१८८४) ले मार्क्सवादी महिलावाद नामक सिद्धान्तमा समाजमा रहेको लैङ्गिक विभेदको कारकलाई उल्लेख गरिएको छ । महिला माथिको दमन, अत्यचार तथा शोषण खासगरी पितृसत्ता र पूँजीवादी संरचनाबाट भएको निश्कर्ष मार्क्सवादी महिलावादमा उल्लेख गरिएको छ । यस सिद्धान्तले महिला र पुरुष बीच रहेका असमान शक्ति सम्बन्धलाई जोड दिन्छ । यसैको आधारमा लैङ्गिक सम्बन्धको विकास र व्यवहारीक यथार्थलाई जोड दिन सकिन्छ । यस खालको असमान शक्ति भनेको पुरुष शक्तियुक्त र महिला शक्तिहीन हुने हो । कार्लमार्क्सले महिला पुरुष बीच रहेको असमान शक्ति सम्बन्धलाई विश्लेषण गर्दै भनेका छन् की पूँजीवादी समाजमा जसरी पूँजीपतिहरूले स्रोत माथि नियन्त्रण गरे त्यसरी नै महिलाहरू माथि पनि पुरुषहरूले नियन्त्रण गरी सम्पूर्ण अधिकार पुरुषको हातमा केन्द्रीत भएको हुन्छ । अर्कातिर महिला र पुरुष बीचको सामाजिकीकरणको प्रक्रियाले महिला र पुरुष बिच मनोवैज्ञानिक र कार्यगत असन्तुलन र असमानताहरू समाजमा स्थापित गर्ने कार्यहरू भए यस परिस्थितिमा महिलाहरूको स्रोत माथि पहुच घट्ने, शिक्षा, रोजगार तथा वाह्य गतिविधिमा संलग्नताको पहुच सधै कमजोर नै हुन्छ । समाजमा प्रत्येक तहका लैङ्गिक सम्बन्ध, अधिकार र निर्णयमा पुरुषप्रधान सामाजिक व्यवस्थाले विकास गरेका मान्यताहरू जिम्मेवार छन् । जहा महिलाको स्वतन्त्र अस्तित्व स्विकारिएको हुदैन जव की पितृसत्ता र पूँजीवाद एकअर्कामा सहयोगी छन् र परिवार भित्र रहेको उत्पादन कार्यमा महिलाका कार्यलाई कम मूल्यांकन गरिन्छ । यसको

व्याख्या पुरुषहरूले गर्दछन् र यही प्रक्रियाबाट पुरुषहरू सक्षम छन् र महिलाहरू असक्षम छन् भनेर व्याख्या गरिन्छ। जसका पछाडी पूजीवादी स्वार्थ लुकेको हुन्छ। परिवारका पुरुषहरूबाटै महिलाको यौन स्वतन्त्रता माथि बन्देज लगाइएको हुन्छ र महिलालाई केवल उत्पादनका साधनको रूपमा मात्र स्विकार गरिएको हुन्छ।

हाम्रो सन्दर्भमा छारीलाई विद्यालय शिक्षामा सहभागि बनाउने प्रकृत्यामा पितृसत्तात्मक सामाजिक संरचना भएको कारण विभेदकारी प्रचलन आउने गरिएको छ। छोरीलाई छोरा सरह बाहिरका सामाजिक, शैक्षिक तथा आर्थिक क्रियाकलापमा सहभागि हुन बाट बन्चित गरिएको छ। छोरी अर्काको घर जाने जात, अर्काको घर सम्हाल्न धेरै पढ्न पर्दैन, छारीहरू घर बाहिर गए भने बिग्रन्छन् हाम्रो नाक काटिदिन्छन् भन्ने अभिभावकको सागुरो सोचाइ छात्राहरूको शिक्षा सहभागितामा बाधक बनेको छ। हाम्रो समाजमा रहेको पूँजीवादी आर्थिक संरचना पितृसत्तात्मक सोचका कारण शिक्षा दिने प्रकृत्यामा समानता कायम हुन सकेको छैन त्यसकारण यस अध्ययनलाई मार्क्सको विचारमा आधारीत मार्क्सवादी महिलावाद सँग सम्बन्धित गरेर अध्ययन गरिएको छ आचार्य (२०६०)।

विष्ट, (१९९१) ले भाग्यवाद र विकास नामको पुस्तकमा हिन्दु भाग्यवादी सामाजिक, सांस्कृतिक मान्यता, दृष्टिकोण र व्यवहारबाट विकास र परिवर्तनमा बाधा उत्पन्न भएको तथ्यमा जोड दिएका छन्। हिन्दु भाग्यवादी मान्यताले विकासमा ल्याएको बाधा माथि समानता र न्यायिकताका सवालमा चेतना मूलक संघर्षमा जोड दिइएको छ। जातिय व्यवस्थामा उपल्ला जातका मानिसहरूले राज्य संयन्त्र चलाउने सवालमा अन्यजाति, भाषा र संस्कृति माथि दमन र विभेदका विरुद्धमा संघर्षको आवश्यकतालाई अप्रत्यक्ष रूपमा औल्याइएको छ। उनको विश्लेषण विकासमा सामाजिक सांस्कृतिक पक्षको चिरफार हुनु पर्छ भन्ने मान्यतामा केन्द्रित छ जसका लागि एतिहाँसीक घटनाक्रम, राजनैतिक विकासक्रम, नेपालको स्थिति, वाहय सहयोग सबैको परिणामलाई प्रष्ट रूपमा औल्याएका छन्। यसै क्रममा नेपालको अविासका कारकतत्वहरूमा नेपाली सामाजिक सांस्कृतिक मान्यता र व्यवहार, जाती व्यवस्था, चाकरी र आफ्नो मान्छे संस्कृति नेपालको भू-राजनैतिक पृष्ठभूमि, साशकीय वर्ग चरित्र र प्रसाशनीक संयन्त्रलाई मानिएको छ। परिवार र सामाजिकीकरणको प्रकृत्याका बारेमा उल्लेख गर्दै वाहुन र क्षेत्री जस्ता उपल्ला जातिमा महिलाको स्थिती पुरुषको तुलनामा कमजोर रहेका अन्य जातीमा पुरुष सरह रहेको

देखाइएको छ । महिलाहरु घरभित्रको काममा नै सिमीत रहनुपरेको अवस्थालाई सामाजिक मूल्य मान्यता अनुरूपका सामाजिकीकरणको प्रक्रियाको परिणति मानिएको छ । यसका साथै महिलाको निर्णय प्रक्रिया कमजोर रहेको तथ्यलाई देखाइएको छ ।

यस सिद्धान्तमा महिला र पुरुषबीच भिन्न ढंगले गरिने सामाजिक परम्परा र मान्यता रहेको उल्लेख गरिएको छ । छोरालाई वंशको निरन्तरसँग जोडिएको र छोरीले विवाहपछि पराइघर जाने परम्पराले विभेदयुक्त स्थिती सिर्जना गरेको छ, यसमा महिलाले प्रजनन तथा हेरचाहमा संलग्न रहनुपर्ने सामाजिक संरचनाले महिला र पुरुष बीच विभेद सिर्जना गरेको छ । हाम्रो समाजमा रहेको महिला र पुरुष बीच रहेको विभेदयुक्त स्थितीलाई स्पष्ट पारिएको छ । छोरीलाई विद्यालय पठाउन र छोरीलाई छोरा सरह शिक्षा दिलाउन यही भाग्यवादी परम्परा बाधक बनेको छ । छोरीको भाग्यमा धेरै पढ्ने सरकारी जागीर खाने कुरा हुदैन, अर्काको घरमा विवाह गरेर जाने र उसको घर र परिवारको हेरचाह गर्ने कुरासँग सम्बन्धित हुन्छ, भन्ने मान्यताले गर्दा छोरीलाई छोरा सरह शिक्षा लिन दिन बाट वञ्चित गरिएको छ । यसरी छात्राहरुले कक्षा छोड्ने कारणमा पनि भाग्यवादी संस्कारले पनि भूमिका खेलेको हुनाले यस भाग्यवाद र विकासलाई यहाँ उल्लेख गरिएको छ ।

२.२. नितीगत प्रयासहरु

शिक्षा नियमावली २०५९ को तेस्रो संशोधन २०६२ अनुसार यसको परिच्छेद २६ मा दलित, जनजाती, महिलालाई छात्रावृत्ति र निःशुल्क शिक्षा सम्बन्धि व्यवस्था गरे अनुसार विद्यालयले प्रत्येक कक्षामा प्रथम र द्वितीय हुने विद्यार्थीलाई क्रमशः सतप्रतिशत र ५०% शुल्क मिनाहा गरी जेहन्दार छात्रावृत्ति उपलब्ध गराउनु पर्ने छ । संस्थागत विद्यालयले कूल विद्यार्थी संख्याको कम्तीमा पाँच प्रतिशत गरिब, अपाङ्ग, महिला, दलित र जनजाती विद्यार्थीलाई छात्रावृत्ति उपलब्ध गराउनु पर्ने छ । उपनियम २ बमोजिम छात्रावृत्तिका लागि निवेदन दिन विद्यालयमा सूचना प्रकाशित गर्नुपर्ने जस्ता प्रावधान राखिएको छ, सोही परिच्छेदको उपनियम १५ मा विद्यालयका विद्यार्थीले विचैमा विद्यालय छोड्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साही गर्न सामुदायिक विद्यालयले गरिवीको रेखामुनि रहेका दलित, जनजाती र महिला लगायत अन्य विद्यार्थीलाई निःशुल्क शिक्षाको व्यवस्था गर्नुपर्ने व्यवस्था छ । यहाँ छात्रा शिक्षालाई प्राथमिकता दिइएकोले यसलाई पूर्व साहित्यको पुनरावलोकनको रूपमा लिइएको छ ।

दशौ योजना, (२०५९-६४) ले कक्षा छोड्ने प्रवृत्तिलाई न्यूनिकरण गर्ने योजना तय गरे अनुसार दलित पिछडीएका जनजाती, महिलाहरुमा बीचैमा कक्षा छाड्ने प्रवृत्तिलाई न्यूनिकरण गरी शिक्षामा निरन्तरता दिन तहगत समष्टिगत मुख्य मुख्य परिमाणात्मक लक्ष्यहरुलाई पुरागर्न नेपाल सरकारले सबैका लागि शिक्षा अन्तरगत थप प्रोत्साहन कार्यक्रम अन्तर्गत ५० प्रतिशत प्रा.वि. छात्रा छात्रवृत्ति कार्यक्रम अनुसार विद्यालयमा अध्ययनरत छात्राहरु मध्ये दलित तथा जनजातिहरुलाई प्रतिवर्ष रु. २५० रुपैयाका दरले छात्रावृत्ति उपलब्ध गराउने भन्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । यहाँ पनि छात्राहरुलाई बिचैमा कक्षा छाड्ने प्रवृत्तिलाई न्यूनिकरण गर्ने कुरालाई उल्लेख गरिएकोले यसलाई पनि यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ ।

सेरिड, (१९८७) का अनुसार ग्रामिण क्षेत्रका विद्यार्थीहरु प्राथमिक तहमा विद्यालय छाड्ने कारण पत्ता लगाउन, विद्यालय छाड्ने सङ्ख्या निर्धारण गर्न र उक्त विषयमा आइपरेका समस्या खोजी गर्ने उद्देश्य राखेर गरिएको अध्ययन हिमाल, पहाड, र तराईको प्रतिनिधीत्व हुने गरी ३ जिल्लामा यो सर्वेक्षण गरिएको थियो । यो सर्वेक्षण विद्यालयमा रहेका अभिलेखका आधारमा गरिएको थियो । उक्त सर्वेक्षणको सुभाबको रुपमा विद्यालयमा विद्यार्थीहरुलाई अतिरिक्त शुल्क लगाउन नहुने, ग्रामिण विद्यार्थीलाई नगद छात्रवृत्तिको व्यवस्था गर्नुपर्ने, खेती गर्ने समयमा विद्यालय विदा गरिनुपर्ने, विशेष विद्यालय भर्ना अभियान सञ्चालन गरिनुपर्ने, जनचेतनामुलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनुपर्ने जस्ता सुभाब यस सर्वेक्षणले दिएको थियो ।

अनौपचारिक शिक्षा केन्द्र, (२०६३) का अनुसार कक्षा १ देखि ३ सम्म अध्ययन गर्ने र विद्यालय छोडाइमा विद्यार्थीहरुको अवस्था पहिचान गर्नु, विद्यालय छोडाइका कारण पत्ता लगाउनु र विद्यालय छोडाइमा देखिएका समस्या समाधानका उपायहरुको खोजी गर्नु यस सर्वेक्षणको मुख्य उद्देश्य रहेको थियो । उक्त सर्वेक्षणले निष्कर्षको रुपमा विद्यालय छोडाइमा प्रमुख कारण र समाधान उल्लेख गर्दै स्थानीय तहमा सरोकारवाला सबै पक्षसगँ छलफल र अन्तरक्रिया गरी व्यवस्थापन प्रक्रियामा सुधार गर्नुपर्ने कुरालाई उठान गरेको पाइयो । विद्यालय भर्ना भएका विद्यार्थीहरुलाई निरन्तरता दिन विद्यालय वातावरणले पुरानो सोच र व्यवहारलाई सुधारनुपर्ने, विद्यालय प्रवेश भई छाडेका विद्यार्थीको लागि अनौपचारिक शिक्षाको माध्यम प्रयोग गर्नुपर्ने, बढी उमेर भएका विद्यार्थीहरुका लागि माथिल्लो कक्षा चढाउनुपर्ने,

शिक्षामा देखिएका विसङ्गतिहरूलाई सुधार गरी प्रभावकारी ढंगले विद्यालय व्यवस्थापन सञ्चालन गर्नुपर्ने जस्ता सुभावहरू उठाएको पाइयो ।

विद्यालय शिक्षाको समीक्षा नेपाल, (२०६३) को सर्वेक्षण प्रतिवेदनमा उल्लेख भएअनुसार धेरै जसो विद्यालयमा विद्यार्थीहरूको टिकाउदर (८०%) भन्दा कम रहेको उल्लेख गरिएको छ । मुलुकमा ८% भन्दा कम विद्यालयमा यो दर ५०% भन्दा कम रहेको उक्त सर्वेक्षण प्रतिवेदनमा उठान गरिएको छ । विद्यार्थी भर्नादर उच्च रहे तापनि विद्यालय छाड्ने विद्यार्थीहरूको दर पनि उक्तकै बढी रहेको विषयवस्तुलाई यस प्रतिवेदनले स्पष्टसाथ तोकेको थियो । विद्यालय भर्ना भएका विद्यार्थीहरूमध्ये २५% भन्दा बढी विद्यार्थीमा विद्यालय छाड्ने प्रवृत्ति रहेको विषय पनि उक्त प्रतिवेदनले प्रस्तुत गरेको थियो । विद्यालय छोडाइमा छात्राको संख्या बढी र पुनः प्रवेशमा छात्रको संख्या बढी रहेको जानकारी पनि यस प्रतिवेदनले उल्लेख गरेको थियो । यस प्रतिवेदनले कक्षा ५ मा बढी विद्यालय छाड्नुको कारण कक्षा ६ मा अध्ययन गर्न टाढा जानुपर्ने, छोरीलाई पढाउन अभिभावकले ध्यान नदिने जस्ता कुरा उक्त प्रतिवेदनमा उठाइएको थियो । त्यस्तै उक्त प्रतिवेदनले अभिभावकको आर्थिक अवस्था कमजोर भएका विद्यार्थीहरू बढी विद्यालय छोड्ने गरेको विषयलाई पनि प्रस्तुत गरेको पाइयो । उक्त प्रतिवेदनले ठुलो परिवारका बालबालिकाहरू पनि बढिमात्रमा विद्यालय छोड्ने गरेको कुरा उल्लेख गरेको थियो । घरायसी काम, सामाजिक विभेद लैङ्गिक विभेद, अपाङ्ग, अनाथ, सुस्तमनस्थिति भएका विद्यार्थीहरू पनि विद्यालय बढी मात्रामा छाड्ने गरेको तथ्याङ्क प्रस्तुत गरेको पाइयो । विद्यालय छोडाइमा न्यूनीकरण गर्न अभिभावकमा शिक्षासम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्नुपर्ने विद्यालयमा विद्यार्थी नियमित गरिनु पर्ने विद्यार्थीलाई छात्रवृत्ति र पुरस्कारको व्यवस्था गर्नुपर्ने सुभाव यस सर्वेक्षण प्रतिवेदनले उठान गरेको थियो ।

अन्तरिम योजना, (२०६४ २०६७) अनुसार शिक्षा क्षेत्रमा विशेष जोड दिइएको छ । यस योजनाकालमा प्राथमिक तहको खुद भर्नादर ९० बाट बढाएर ९६% पुर्याउने, प्राथमिक तहमा छात्राको भर्ना प्रतिशत ५० पुर्याउने, दलित परिवारका ७,९०,००० बालबालिकाहरूलाई छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने, ३१८०००० छात्राहरूलाई छात्रवृत्ति प्रदान गर्ने नीतिहरू रहेका छन् । महिला, दलित, आदिवासी, स्थानीय, जनजाति, मधेसी समुदाय र उत्पीडित वर्गलाई लक्षित गरी गैरसहकारी संस्था, स्थानीय निकाय, विद्यालय क्षेत्रमा संलग्न

गरी साक्षरता कार्यक्रममा सञ्चालन गर्ने, भर्नादर बढाउने तथा विद्यालय छाड्ने दर घटाउने समुदायमा पछाडि परेका विद्यार्थीहरूलाई छात्रवृत्ति, दिवा खाजा, खाने तेलमा सहूलियत एकीकृत सञ्जालमार्फत व्यवस्थित रूपमा वितरण रूपमा वितरण गर्ने कार्यक्रम रहेका छन् ।

२.३. सम्बन्धित साहित्यको समिक्षा

ढकाल, (२०५०) ले बालिका शिक्षा शैक्षिक सहूलियत कार्यक्रम अध्ययन गर्ने उद्देश्य राखेर उल्लेख गरे अनुसार शारीरिक रूपमा छोराछोरीमा भिन्नता भएता पनि मानसिक रूपमा भने यी दुईमा भिन्नता छैन भनेर बुझाउन सकिएको छैन । अझैपनि अभिभावकहरू आफ्नो छोरीलाई अर्काको नासोको रूपमा हेर्ने गर्दछन् । छोराहरूको तुलनामा छोरीहरूले सामाजिक, आर्थिक, राजनैतिक दायित्व वहन गर्न नसक्ने ठान्दछन् । छोरीले घरको काम गर्नुपर्छ भन्ने मान्यता हाम्रो समाजमा रहेकोले छोरीलाई पढाउने तर्फ हाम्रा अभिभावकहरू सचेत देखिदैनन् । यस अध्ययनले छोरीको शिक्षासंग सम्बन्धित कुरा उल्लेख गरेकोले यसलाई पूर्व साहित्यको पुनरावलोकनको रूपमा उल्लेख गरिएको छ ।

मास्के, (२०६०) ले महिला विद्यार्थीहरूले सामना गर्नु परेका समस्याहरू अध्ययन गर्ने उद्देश्य राखेर उल्लेख गरे अनुसार ८५% छात्राहरूले आर्थिक समस्याकै कारण विद्यालय छोडेको कुरा उल्लेख गर्नु भएको छ भने १०% महिला विद्यार्थीले विवाह भएर घरमा पढ्ने उपयुक्त वातावरण नभएकोले विद्यालय छोडेको बताए भने ५%ले विद्यालयमा नियमित उपस्थित हुन नसकेकोले, अभिभावकले स्कुल नपठाएकोले, शिक्षकले दण्ड दिने गरेकोले, शिक्षकसंग असमझदारी बढेर र साथीसँग छुवाछुतको भावनाभएर छोडेको कुरा उल्लेख छ । छात्राहरूले विद्यालय शिक्षा बीचैमा छोड्नुपर्ने कारणहरूमा चाडै विवाह हुनु, छोरी पढाउने बारे अभिभावक सचेत नहुनु, छोरीलाई घरधन्दा, भाइबहिनी हेर्ने काममा लगाइनु, आर्थिक अभाव हुनु जस्ता कारणहरू उल्लेख गरिएको छ । यस अध्ययनले छात्राले विचैमा कक्षा छोड्ने कारणहरू विश्लेषण गरेकोले यसलाई यहाँ पूर्व साहित्यको रूपमा प्रस्तुत गरिएको छ ।

खनाल, (२०५७) का अनुसार आधारभूत तथा प्राथमिक शिक्षा कार्यक्रम दोश्रो चरण देखि नै सञ्चालित विशेष लक्षित समूहका लागि शिक्षा कार्यक्रम आर्थिक, सामाजिक, भाषिक र शैक्षिक दृष्टिकोणबाट पिछडिएका एक छुट्टै समूहका रूपमा पहिचान गरिएको पकेट एरियामा बसोबास गर्दै आएका बालबालिकाहरूलाई विद्यालय शिक्षामा समाहित गराई

प्राथमिक तह पार नगरुन्जेल विद्यालयमा टिकाई राख्ने उद्देश्यले शैक्षिक सहूलियत पाइलिटिङ्ग कार्यक्रम सञ्चालन गर्दै आएको कुरा उठान गरिएको छ । यो कार्यक्रम पाइलिटिङ्ग क्षेत्रका लक्षित समूहका बालबालिकाहरु आफ्नो जीवन धान्न, अभिभावकले गरिआएको आर्थिक क्रियाकलापमा संलग्न भई विद्यालय आउन नसकेको हुँदा शैक्षिक सहूलियत वितरणका साथ साथै उनीहरुका अभिभावकमा शैक्षिक चेतना जगाउन र प्राथमिक तहका विद्यालय जाने उमेर समूहका सबै बालबालिकाहरुलाई विद्यालय पठाउन प्रोत्साहन होस र आर्थिक पेशामा सहयोग पुगोस भन्ने उद्देश्यले यो कार्यक्रम तयार गरिएको कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

भट्टराई, (१९९९) का अनुसार ग्रामीण क्षेत्रका विद्यालयबाट छात्राहरु किन शैक्षिक सत्रको बिचैमा कक्षा छाड्छन् भन्ने विषयमा शोधकर्ताले काठमाण्डौं जिल्लाका ६ वटा गा.वि.स.का १२ वटा विद्यालयहरु छनौट गरेर गरिएको अध्ययनका मुख्य उद्देश्यहरुमा छात्राहरुको विद्यालय छोड्ने कारण, प्राथमिक तहको विद्यालय छोड्ने दर खोजी गर्नु रहेको थियो । अध्ययनको निष्कर्ष र सुझावको रूपमा छात्राहरुको विद्यालय छोडाई दर ५२% आर्थिक कारण र ४२% सामाजिक कारण देखाइएको छ । विद्यालय छोड्नुका कारणलाई सामाजिक, आर्थिक, स्वास्थ्यसँग सम्बन्धित र विद्यालयसँग सम्बन्धित कारणको समेत विश्लेषण गरिएको छ । ती समस्या समाधानका लागि विद्यालय छोडाई दर कम गर्न अनौपचारिक शिक्षा कार्यक्रममा विद्यार्थीहरुका अभिभावकमा चेतना अभिवृद्धि गर्नु पर्ने, समाजमा पछाडी परेका वर्गलाई समानताको अवसर प्रदान गरी शिक्षामा सहभागि गराउनु पर्ने, शिक्षाको महत्वबारे सामाजिक परिचालन सम्बन्धित कार्यक्रम सञ्चालन गर्नु पर्ने सुझाव दिइएको छ ।

भट्ट, (२०६०) ले विद्यालय छोडाईमा सामाजिक सांस्कृतिक प्रभाव अध्ययन गर्ने उद्देश्य राखेर गरिएको अध्ययनमा उल्लेख गरे अनुसार सामाजिक रूपमा पिछाडीएका जातीहरु, कृषि पेशामा संलग्न निम्न वर्गका किसानका छोराछोरीको सङ्ख्या र ठूलो परिवारका बालबालिकाहरु नै विद्यालय प्रवेश भई बीचैमा कक्षा छोड्ने गरेको विवरण उल्लेख गरिएको छ । उक्त शोध अध्ययनमा विद्यालय छोड्ने ४०% छात्रा, ३४% छात्र र १० वर्षमाथिका बालबालिका बढी रहेको विषय उठान गरेको पाइएको छ । विद्यालय छोड्नेमा आयआर्जनका लागि ८% केटा र २८% केटीले विद्यालय छोड्ने गरेको विवरण प्रस्तुत गरेको उल्लेख छ । विद्यार्थीले विद्यालय छोडाइमा अभिभावकको चेतनाका कारण २७% र घरायसी

कामका कारण १८% बालबालिकाले विद्यालय छाडेको तथ्याङ्क पेस गरेको पाइयो । शोध कर्ताले सुभावाका रुपमा लैङ्गिक विभेदको न्युनीकरण, विद्यालय समयमा लचकता, शैक्षिक वातावरण सुधार, अभिभावकमा शिक्षासम्बन्धी जनचेतना, आर्थिक सहूलियत, विद्यालयमा विद्यार्थी भर्ना अभियानमा अभिभावकको संलग्नता, स्वास्थ्य परीक्षणको व्यवस्था सम्बन्धि विषय उठान गरेको पाइयो ।

भण्डारी, (२०६०) का अनुसार बीचैमा कक्षा छाड्ने कारणहरुमा अध्ययन गर्ने उद्देश्य राखेर गरिएको अध्ययनमा विद्यार्थीहरुले एक वा एक भन्दा बढी काममा लागेर पठनपाठनमा पूरा समय दिन नसकी अनुत्तीर्ण भइ बीचैमा कक्षा छाड्ने कुरा गर्नु भएको छ। कृषि पेशा र ज्यालादारी मा ५०% भन्दा बढी विद्यार्थी संलग्न भएको कुरा उठान गर्नु भएको र ज्यालादारीमा लागेका केही केही विद्यार्थीहरु राजनीतिमा र कलाकारितामा समेत लागेकाले बीचैमा पढाइ छाड्नु परेको कारणहरु प्राप्त भएको कुरा उठान गर्नु भएको छ । विद्यालयलाई सीपमुलक तालिमको व्यवस्था गरिनु पर्ने, उचित पुरस्कारको व्यवस्था गर्नु पर्ने, चेतना अभिवृद्धि कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रुपमाबाट लैजानु पर्ने, किताब, कपी, कलम, र सामाग्रीको अभाव हुने आदि समस्याका कारणले विद्यार्थीहरुले बीचैमा विद्यालय छाड्ने गरेकाले यस्ताखाले समस्याको समाधान हुनु पर्ने जरुरी देखेको कुरा उठाउन गर्नु भएको छ।

पोखरेल, (२०६१) को बीचैमा पढाई छोड्ने कारण अध्ययन गर्ने उद्देश्य अनुसार भौतिक व्यवस्थापनमा सुधार गर्नुपर्ने, शिक्षक तालिम दिनु पर्ने र वर्तमान पाठ्यक्रमलाई लचिलो बनाउदै बालबालिकाहरुको रुचि अनुसारको कक्षा सञ्चालन गर्नुपर्ने आदि कुराको उठान गर्नु भएको छ । छात्राहरुको लागि आर्थिक सहयोग गर्नुपर्ने, अभिभावक वर्गलाई जनचेतना फैलाउने र सामाजिक रूढीवादी परम्परा, गरिवी र छिटो विवाह सम्बन्धि समस्याको कारणले छात्राहरु बीचैमा कक्षा छाडेको कुरा उठान गर्नु भएको छ ।

शिवाकोटी, (२०६२) को दलित विद्यार्थीले बीचैमा कक्षा छोड्ने कारण अध्ययन गर्ने उद्देश्य अनुसार जनचेतनाको कमी, अज्ञानता अशिक्षाको कारणले मानिसहरुमा जातपात, छुवाछुत, गरिव, धनी, ठूलो सानो भनेर गरिने विभेदले समाजलाई ग्रस्त पारेको छ । विद्यालयहरुको भौतिक आर्थिक अवस्था एवम् समस्त विद्यालयको प्रतिकुल वातावरण सम्बन्धि कारणहरुले बालबालिकाहरुले बीचैमा विद्यालय छाड्ने गरेको कुरा उठान गर्नुभएको छ । बालबालिकाहरुलाई विद्यालयमा टिकाइ राख्न र अनुकूल वातावरण तयार गर्नमा प्रभाव

पार्ने तत्वहरुको रुपमा रहेको अशिक्षा, जनचेतनाको कमी, गरिवी, घरमा भाइबहिनी हेर्नुपर्ने, अरुको घरमा काम गर्नु पर्ने पक्षहरु जिम्मेवार रहेको देखिन्छन् । आर्थिक स्थितिको कमजोरीको कारणले विद्यालय छोडेर अभिभावकहरुलाई सानैदेखि नै आफ्ना बालबालिकाहरु काममा गइदिए हुन्थ्यो भन्ने सोचाई हुनु, केटीहरुलाई अर्काको घरमा जाने जात भन्ने परम्परा कु-संस्कारले जरा गाड्नु, गरिवी, कुपोषण, विद्यालयमा विद्यार्थीको आकर्षणको कमीले गर्दा बालबालिकाहरुले विद्यालय छाडेको कुराको उठान गर्नुभएको छ ।

२.४ पुनरावलोकनको उपादेयता

यस अध्ययन अनुसन्धानका क्रममा गरिएको पुनरावलोकनले यस अध्ययनलाई सहि किसिमले मार्गदर्शन गर्ने उद्देश्य पूर्तिमा सहयोग गर्ने, अध्ययनलाई फराकिलो र गहिराई भित्र पुग्न सहयोग गर्ने भएकाले अध्ययन कार्यका सिलसिलामा पुनरावलोकन अति जरुरी छ । यदि सैद्धान्तिक पक्षलाई अलग्याईदिने हो भने अध्ययन अधुरो हुन्छ । सैद्धान्तिक पक्षका साथै सम्बन्धित साहित्यको अध्ययन गरी समालोचना गर्नु अति आवश्यक छ । अहिलेको महिला शिक्षाको स्थिति कस्तो छ । कुन कुन प्रकारका चेतनामूलक र जागरणमूलक कार्यक्रम संचालन गरिएका छन् । ती कार्यक्रमका प्रभावकारीता के कस्ता रहेका छन् । अझ सम्म पनि महिला शिक्षामा गुणात्मक सुधार किन हुन नसकेको हो भन्ने जस्ता कुराहरुको खोजगरी अहिले छात्राहरुको भर्ना, कक्षा पुरा गर्ने, उत्तिर्ण अनुत्तिर्ण कक्षा छोड्ने सम्बन्धमा देखापरेका समस्या उजागर गरी तिनीहरुलाई सुधार गर्न के कस्ता क्रियाकलाप उपनाउनु पर्छ भन्नेमा सूझाव पनि दिइएकोले यसले सम्बन्धित पक्षलाई स्पष्ट दिशा निर्देश गर्दछ । यसबाट अनुसन्धानकर्तालाई सम्बन्धीत क्षेत्रमा कति, कुन पक्षबाट अनुसन्धान भयो र आफुले कुन पक्षबाट अनुसन्धान गर्ने, कति सम्म खोजी र विश्लेषण गरियो भने जस्ता कुराको ज्ञान हुने भएकाले अरु थप गहिरीएर खोजी गर्न पूर्व साहित्यको पुनरावलोकनले सहयोग गर्ने भएकाले यसको शैक्षिक उपादेयता महत्वपूर्ण छ । यहाँ गरिएको पुनरावलोकनले यस अनुसन्धानलाई मार्ग निर्देशन गर्ने, सहि दिशामा लैजान सहयोग गर्ने, तथ्याङ्क संकलन, विश्लेषण गर्न तथा सहि निष्कर्ष निकाल्न सहयोग गर्ने र यस अध्ययनलाई सैद्धान्तिक मार्गमा डोऱ्याउन सहयोग गर्ने अपेक्षा गरिएको छ ।

परिच्छेद तीन : अध्ययन विधी

३.१ अनुसन्धानात्मक ढाँचा

अनुसन्धानको सफलताको लागि उपयुक्त अध्ययन विधि रोज्नु अति जरुरी छ । खास अनुसन्धानको उद्देश्यलाई लक्ष्यमा पुर्याउन अपनाउने तौरतरिकालाई अध्ययन विधिको रूपमा लिन सकिन्छ । यस अध्ययनलाई सम्पन्न गर्न गुणात्मक र परिमाणात्मक दुवै ढाँचाको प्रयोग गरिएको छ र वर्णनात्मक तथा विश्लेषणात्मक विधिबाट तथ्याङ्कलाई प्रस्तुत गरिएको छ ।

३.२ अध्ययनको जनसंख्या

नमूना छनोटमा पर्ने मोरङ जिल्ला अन्तरगतको केराबारी स्रोत केन्द्र भित्र संचालित सबै सामुदायिक माध्यमिक विद्यालय, प्र.अं, शिक्षक, अध्ययनरत विद्यार्थी, तिनका अभिभावक, वि.व्य.स. का पदाधिकारी र सरोकारवालाहरु यस अध्ययनको जनसंख्याको रूपमा रहेका छन्।

३.३ नमूनाको आकार

अध्ययन क्षेत्रमा अवस्थित जम्मा ६ वटा सामुदायिक माध्यमिक विद्यालय मध्ये २ वटा माध्यमिक विद्यालयलाई छनौट गरि ती माध्यमिक विद्यालयमा अध्ययनरत १० जना छात्रा, प्र.अ. २ जना, शिक्षक २ जना, विद्यालय व्यवस्थापन तथा सरोकारवालाहरु गरेर ४ जना तथा विद्यार्थीका अभिभावकहरु ४ जनाको छनौट गरिएकोले जम्मा नमूनाको आकार २२ जना रहेको छ ।

३.४ नमूना छनौट विधी

नमूना छनौट विधी अन्तरगत उद्देश्यमुलक नमूना छनोट विधीबाट यस अध्ययनलाई सम्पन्न गर्न आवश्यक पर्ने तथ्याङ्कहरु दिन सक्ने स्रोतहरुको खोजी गरी विद्यालय, विद्यार्थी, प्र.अ., शिक्षक, अभिभावक, वि.व्य.स. पदाधिकारी तथा सरोकारवालाको नमूना छनौट गरिएको छ ।

३.५ नमूना छनोटको आधार

नमूना छनोट गर्दा भौगोलीक अवस्थालाई आधार बनाएर विद्यालयहरु छनोट गरिएको र जातजातिगत रूपले सबैको प्रतिनिधित्व हुने गरि विद्यार्थी, शिक्षक, अभिभावक, वि.व्य.स. तथा सरोकारवालालाई छनोट गरिएको छ । यस अन्तर्गत नमूना छनोट गर्ने आधारमा आफ्नो कार्यस्थल तथा जनजातीगत विविधता आदिलाई पनि आधार बनाइएको छ ।

३.६ अनुसन्धानका साधन

यस अनुसन्धानको क्रममा निम्न अनुसन्धानात्मक साधनहरुको प्रयोग गरिएको छ ।

प्रश्नावली

अभिभावक, वि.व्य.स पदाधिकारी तथा सरोकारवालालाई प्रश्नावली पठाएर तथ्याङ्कहरु संकलन गरिएको छ, त्यस्तै छात्राहरुबाट पनि प्रश्नावली मार्फत तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ, र प्रश्नावलीहरुलाई अनुसूचिमा समावेश गरिएको छ ।

अन्तरवार्ता सूचि

प्र.अ. तथा शिक्षक सँग अन्तरवार्ता सूचिद्वारा छात्राको आर्थिक अवस्था सामाजिक साँस्कृतिक अवस्था, शैक्षिक अवस्था, विद्यालय छोड्ने कारण तथा विद्यालय छोड्ने समस्या न्यूनिकरणका उपायबारे आवश्यक तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । अन्तर्वार्ता सूचिलाई अनुसूचिमा समावेश गरीएको छ ।

अभिलेख अध्ययन

कक्षा ९ र १० का छात्राहरुको भर्नाको अवस्था, कक्षा पूरा गर्ने दर, उत्तिर्ण अनुत्तिर्ण दर, कक्षा छोड्ने दर अध्ययन गर्न विद्यालयको अभिलेखबाट तथ्याङ्कहरु संकलन गरिएको छ ।

३.७ साधनको वैधता

साधनको वैधताका लागि अनुसन्धान निर्देशकसँग छलफल गर्ने र प्राप्त सुझावका आधारमा साधनको उपयोग गरिएको छ । यसका लागि आफु भन्दा अगाडीका अनुसन्धान कर्ताका अनुभवहरु पनि सँगालिएको छ र साथै सहपाठीसँग पनि छलफल गरेर वैधता सुनिश्चित गरिएको छ, यसका लागि अनुसन्धान विशेषज्ञका राय सुझावलाई समेटिएको छ।

३.८ तथ्याङ्कका स्रोतहरु

यस अध्ययनलाई सम्पन्न गर्न निम्न तथ्याङ्कका स्रोतहरु उपयोग गरिएको छ ।

प्राथमिक तथ्याङ्क

अध्ययनकार्य सम्पन्न गर्न प्रश्नावली, अन्तरवार्ता र स्थलगतअध्ययनबाट प्राथमिक तथ्याङ्कहरु संकलन गरिएको छ ।

द्वितीय तथ्याङ्क

यस अध्ययनसँग सम्बन्धीत पूर्व प्रकाशीत, अप्रकाशीत लेख, रचना, अनुसन्धान, विद्यालय तथ्याङ्क फारम, पत्रपत्रिका, पुस्तक, विद्यालय अभिलेख आदिबाट द्वितीय स्रोतको रूपमा तथ्याङ्कहरु संकलन गरिएको छ ।

३.९ तथ्याङ्क संकलन प्रक्रिया

तथ्याङ्क संकलनका लागि प्रश्नावलीहरु बनाएर विद्यालयमा आफै उपस्थित भई विद्यार्थी तथा शिक्षक मार्फत प्रश्नावली पठाएर अभिभावक, विद्यालय व्यवस्थापन समिती र सरोकारवालाहरुबाट तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । छात्राहरुबाट विद्यालयमै प्रश्नावली भर्न लगाएर तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ । त्यसै गरि प्र.अ. र शिक्षकसँग सम्बन्धित विद्यालयमा उपस्थित भई अर्न्तवार्ताद्वारा तथ्याङ्कहरु संकलन गरिएको छ र विद्यालयको स्थलगत अध्ययनका क्रममा तथ्याङ्क फारमबाट छात्राहरुको भर्ना, नियमितता तथा उपलब्धिसँग सम्बन्धित तथ्याङ्क संकलन गरिएको छ ।

३.१० तथ्याङ्क विश्लेषण प्रक्रिया

तथ्याडक विश्लेषण गर्दा उद्देश्य अनुसार पारिवारिक आर्थिक अवस्था, सामाजिक ,सांस्कृतिक अवस्था, घरायसी कार्यबोझको अवस्था संग सम्बन्धित तथ्याडक संकलन गरेर उक्त तथ्याडकलाई संख्यात्मक रुपमा तालिकामा प्रस्तुत गरी आवश्यकता अनुसार प्रतिशतमा देखाइ त्यस तथ्याडकलाई वर्णनात्मक विधिबाट विश्लेषण गरिएको छ। यस्तै शैक्षिक स्थितीसंग सम्बन्धित छात्राको भर्ना स्थिती, कक्षा पुरा गर्ने दर, उत्तिर्ण अनुत्तिर्ण दर र कक्षा छोड्ने दरबारे तथ्याडकहरु संकलन गरी संख्यात्मक रुपमा तालिका प्रतिशतमा देखाई वर्णनात्मक विधिबाट व्याख्या एवं विश्लेषण गरिएको छ।

स्रोत : स्थलगत

अध्ययन-२०६८

माथिको तालिकामा छात्राको पारिवारिक आर्थिक अवस्था बारे अभिभावक, शिक्षक, प्र.अ., छात्रा, वि.व्य.स. पदाधिकारी तथा सरोकारवालाबाट प्राप्त प्रतिक्रियालाई प्रस्तुत गरीएको छ । पढ्ने खर्च दिने सम्बन्धमा सधैं दिने भनेर जवाफ दिने उत्तरदाता जम्मा १६ जना मध्ये १२.५% पाइयो । त्यस्तै खर्च कहिले काहि दिने भनेर जवाफ दिने ५६.२५% र नदिने भनेर जवाफ दिने ३१.२५% पाइयो । त्यस्तै छोरा र छोरीमा बराबर लगानी गर्ने भनेर जवाफ दिन २२.७३% र छोरीमा कम लगानी गर्ने गरेको भनेर जवाफ दिने ७७.२७% पाइयो । त्यसै गरी पढाउने अवस्थाबारे प्रश्न गर्दा २२ जनामा सहजै पढाउने भनेर जवाफ दिने १३.६४% जेनतेन पढाउने भनेर जवाफ दिने ४०.९१% र अरुको घरमा राखेर पढाउने भनेर जवाफ दिने ४५.४५% पाइयो । घरायसीकाम गर्नुपर्ने सम्बन्धमा प्रश्न गर्दा १४ जनामा ४२.८६% ले सधैं गर्नुपर्छ भनेर जवाफ दिए भने ५७.१४% ले कहिले काहि मात्र काम गर्नुपर्छ भनेर जवाफ दिए । पारिवारिक पेशाबारे प्रश्न गर्दा १४ जना उत्तरदाता मध्ये ३५.७१% ले नोकरी/व्यापार भनेर जवाफ दिए भने ६४.२९% ले कृषि/अन्य भनेर जवाफ दिए । माथिको विश्लेषणमा दैनिक खर्च कहिले काहि दिने भनेर जवाफ दिने १६ जनामा ५६.२५% रहेको, छोरीमा कम लगानी गर्ने गरेको भनेर जवाफ दिने २२ जनामा ७७.२७% छ त्यस्तै अरुको घरमा राखेर पढाउने भनेर जवाफ दिने ४५.४५% र घरायसी काम सधैं गर्नु पर्छ भनेर जवाफ दिने ४२.८६% भएकोले छात्राले बीचैमा कक्षा छोड्नुमा आर्थिक अवस्थाको प्रभाव देखिन्छ ।

माक्सवादी महिलावादमा उल्लेख भए अनुसार हाम्रो समाजमा भएको पितृसत्तात्मक सोच र पूजावादी आर्थिक संरचनाका कारण महिलाका शिक्षा लिने स्वतन्त्रतामा बाधा उत्पन्न भएको छ । समाजमा प्रत्येक तहका लैङ्गिक सम्बन्ध, अधिकार र निर्णयमा पुरुषप्रधान समाजिक व्यवस्थाले विकास गरेका मान्यताहरु जिम्मेवार छन् भन्ने कुरा माथिको प्रतिक्रियाबाट स्पष्ट हुन्छ । त्यस्तै महिलाहरुको भाग्यमा धेरै पढ्ने, घरबाहिरका काम गर्ने कुरा नभएकोले र अर्काको घरमा गएर घरसम्वन्ध बच्चाबच्चि जन्माएर हुर्काउने र घरमै सधैं रहनुपर्ने संस्कारले महिलालाई पछाडी पारेको कुरा माथिको प्रतिक्रियाबाट प्रस्ट भएको जुन कुरा भाग्यवाद र विकासमा उल्लेख गरिएको छ ।

पढाउने सम्बन्धमा								
क. आफैले			२		-		१	४
बुझेर			२		-		४	२.८६%
ख. अरुले								५
सम्झाएर								७.१४%
३. छोरीलाई								
पढाउने सम्बन्धमा								
क. कक्षा ५			३		१			५
सम्म			-		३	२	२	४.५५%
ख. एस.एल.सी.			१		-		२	३
सम्म								६.३६%
ग. आई.ए. वा								९
माथि								०.०९%

स्रोत: स्थलगत अध्ययन-

२०६८

माथिको तालिकामा छात्राहरूको परिवारको सामाजिक सांस्कृतिक अवस्थाको बारेमा अभिभावक, शिक्षक, छात्रा र वि.व्य.स. पदाधिकारी तथा सरोकारवालाबाट प्राप्त प्रतिक्रियालाई उल्लेख गरिएको छ । छोरीको विवाह गर्ने उमेर सम्बन्धमा प्रश्न गर्दा जम्मा २० जना उत्तरदाता मध्ये १४-१५ वर्षमा भनेर जवाफ दिन ३०%, १६-१९ वर्षमा भनेर जवाफ दिनेमा ४५% र २० वर्ष माथि भनेर जवाफ दिनेमा २५% पाइयो । त्यस्तै विद्यालय पढाउने सम्बन्धमा जम्मा १४ जना उत्तरदाता मध्ये ४२.८६% ले आफैले जानेर पठाएको भनेर जवाफ दिए भने ५७.१४% ले अरुले सम्झाएर पठाएको भनेर जवाफ दिएको पाइयो । पढाउने सम्बन्धमा प्रश्न गर्दा जम्मा २२ जना उत्तरदाता मध्ये कक्षा ५ सम्म पढाए पुग्छ भन्ने ५४.५५%, एस.एल.सी. सम्म पढाए पुग्छ भन्ने ३६.३६% र आई.ए. वा माथि भनेर जवाफ दिने ९.०९% पाइयो । माथिको विश्लेषणमा छोरीको विवाह गर्ने उमेर १४-१५ वर्ष

भनेर जवाफ दिने उत्तरदाता ३०%, छोरीलाई विद्यालय अरुले सम्झाएर पठाएको भनेर जवाफ दिने ५७.१४% र छोरीलाई कक्षा ५ सम्म पढाए हुन्छ भनेर जवाफ दिने ५४.५५% रहेकोले छात्राहरुले बीचैमा कक्षा छोड्नुमा सामाजिक सांस्कृतिक प्रभाव स्पष्ट देखिन्छ ।

मार्क्सवादी महिलावादमा उल्लेख गरिए अनुसार महिलाहरुलाई शिक्षा तथा सामाजिक अधिकारबाट बञ्चित गराउने मुख्यहात पितृसत्ताको रहन्छ । माथिको तालिकामा चाडै विवाह गरिदिने, शिक्षा लिनु भन्दा घरको काममा बढी सक्रिय रहनुपर्ने, छोरीलाई अली अली मात्र शिक्षा दिनुपर्ने जस्ता जवाफले छात्रा शिक्षामा रहेको विभेद स्पष्ट गर्दछ । त्यस्तै भाग्यवाद र विकासमा उल्लेख भए भ्यूँ महिलाको भाग्यमा अर्काको घर जाने कुरा लेखिएकोले धेरै पढ्न आवश्यक छैन भन्नेकुरा पनि माथिको जवाफबाट पुष्टि हुन आउँछ ।

४.१.३. अभिभावकको शैक्षिक स्तर

अभिभावकको शैक्षिक स्तरबा छात्रा, अभिभावकबाट प्राप्त प्रतिक्रियालाई निम्न अनुसार तालिकामा प्रस्तुत गरीएको छ ।

तालिका नं. ३ अभिभावकको शैक्षिक स्तर

विवरण	उत्तरदाता			कूल उ. दाता	प्र तिसत
	अभिभावक	छात्रा	सम्मा		
१. शैक्षिक अवस्था					
क. लेख पढ गर्न जान्ने	३		२	१४	८ ५.७१%
ख. लेख पढ गर्न नजान्ने	१				१ ४.२९%
२. शैक्षिक योग्यता					
क. कक्षा ५ सम्म	१				३ ३.३३%
	१			१२	

सम्म	ख. एस.एल.सी.	१				५
						८.३३%
माथि	ग. आइ.ए. वा					८
						.३४%

स्रोत : स्थलगत अध्ययन -

२०६८

माथिको तालिकामा अभिभावकको शैक्षिक स्तरबारे अभिभावक, छात्रावाट प्राप्त प्रतिक्रियालाई प्रस्तुत गरिएको छ । अभिभावकको शैक्षिक अवस्था बारे प्रश्न गर्दा लेखपढ गर्न जान्ने भनेर जवाफ दिने अभिभावक ३ जना, छात्रा ९ जना गरेर जम्मा १२ जना अर्थात ८५.७१% रहेको पाइयो । भने लेखपढ गर्न नजान्ने भनेर जवाफ दिन अभिभावक १ जना, छात्रा १ जना, गरेर जम्मा २ जना अर्थात १४.२९% पाइयो । त्यसैगरी लेखपढ गर्न जान्ने भनेर जवाफ दिने १२ जना मध्येबाट शैक्षिक योग्यता बारे प्रश्नगर्दा कक्षा ५ भनेर जवाफदिन अभिभावक १ जना र छात्रा ३ गरेर जम्मा ४ जना अर्थात ३३.३३% पाइयो । त्यस्तै शैक्षिक योग्यता एस.एल.सी भनेर जवाफ दिने अभिभावक १, छात्रा ६ जना गरेर जम्मा ७ जना अर्थात ५८.३३% र आइ.ए वा माथि भनेर जवाफ दिने १ जना अभिभावक अर्थात १०.५३% पाइयो । माथिको विश्लेषणमा लेखपढ गर्न अभिभावकको प्रतिशत १३.६४% प्राप्त हुनु, अभिभावकको शैक्षिक योग्यता कक्षा ५ सम्म भनेर जवाफ दिने ३१.५८% र एस.एल.सी. सम्म भनेर जवाफ दिने ५७.८९% भएकोले छात्राहरुले कक्षा छोड्नुमा अभिभावकको शैक्षिक स्तरले पनि प्रभावित पारेको देखिन्छ ।

४.१.४. भौगोलिक अवस्था

विद्यालय र घर बीचको दुरी तथा विद्यालय आउँदा जादाका समस्याहरुलाई अभिभावक छात्रा, प्र.अ, वि.व्य.स. पदाधिकारी तथा सरोकारवालाबाट प्राप्त प्रतिक्रियालाई निम्न अनुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका-४, भौगोलीक अवस्था

विवरण	उत्तरदाता
-------	-----------

	अ भभावक	त्रा	वि. व्य.स.	म्मा	कू ल उ. दाता	प्रि तसत
१. घर र विद्यालय विचको दुरी	२		१			३
क. १ घण्टा भन्दा कम	२		३		१८	३.३३%
ख. १ घण्टा भन्दा बढी				२		६
						६.६७%
२. विद्यालय जादा आउदा प्रयोग गरीने साधन						
क. बस	१		-			१
ख. साइकल	२		१		१८	१.११%
ग. पैदल	१		३			३
				०		३.३३%
						५
						५.५६%
३. विद्यालय जाँदा आउँदा भेल्लु पर्ने समस्या						
क. खोला पार गर्नु पर्ने	२		१			३
ख. खोला र जंगल पार गर्नु पर्ने	१		२			८.८९%
						४४.४४%
ग. खासै समस्या नपर्ने					१८	१६.६७%

	१		१		
--	---	--	---	--	--

स्रोत : स्थलगत

अध्ययन-२०६८

माथि तालिकामा छात्राको विद्यालय र घर बीचको भौगोलिक अवस्थालाई देखाइएको छा घर र विद्यालय बीच यात्रा गर्न लाग्ने समयबारे जम्मा १८ जना उत्तरदातालाई प्रश्न गर्दा १ घण्टा भन्दा कम समय लाग्छ भनेर जवाफ दिने ३३.३३% र १ घण्टा वा सो भन्दा बढी समय लाग्छ भनेर जवाफ दिने ६६.६७% रहेको पाइयो । त्यस्तै विद्यालय जाने साधन बारे प्रश्न गर्दा जम्मा १८ जना उत्तरदाता मध्ये बसबाट यात्रा गर्ने भनेर जवाफ दिने ११.११% साइकलबाट यात्रा गर्ने भनेर जवाफ दिने ३३.३३% र पैदल बाट यात्रा गर्ने भनेर जवाफ दिने ५५.५६% पाइयो । त्यस्तै विद्यालय जाँदा आउँदा भेल्टु पर्ने समस्या बारे जम्मा १८ जना उत्तरदातालाई प्रश्न गर्दा खोला पार गर्नु पर्छ भनेर जवाफ दिने ३८.८९%, खोला र जंगल पार गर्नु पर्ने भनेर जवाफ दिने ४४.४४% र खासै समस्या नपर्ने भनेर जवाफ दिने १६.६७% पाइयो । माथिको विश्लेषणमा छात्रालाई १ घण्टा भन्दा बढी समय विद्यालय जान लाग्छ भनेर जवाफ दिने ६६.६७% उत्तरदाता, पैदल हिडेर विद्यालय जान्छन भनेर जवाफ दिने ५५.५६%, विद्यालय जाँदा आउँदा खोला र जंगल पार गर्नु पर्ने भनेर जवाफ दिने ४४.४४% भएकोले छात्राले बीचैमा कक्षा छोड्नुमा भौगोलिक अवस्थाको प्रभाव पनि देखिन्छ ।

हाम्रो देशमा महिलाहरु शिक्षामा पछाडि पर्नुमा हाम्रो भाग्यवादी सोच, चिन्तन, शैली लाई प्रमुख मानिन्छ । त्यसमा पनि देशको विकास पछाडि पर्नु देशको भौगोलिक विकटता, देशको भु-राजनैतिक आवस्थाले प्रभाव पारेको छ । यस प्रकारको विकटता लाई चिर्न हामीसंग सोच, शक्ति, पहुच नभएकोले हाम्रो भाग्यमा यस्तै कुरा लेखिएको रहेछ भनेर बस्न बाध्य हुनुपरेको छ । यस्ता भाग्यवादी चिन्तन ले हाम्रो विकासमा बाधा उत्पन्न गरेको छ ।

४.२. माध्यमिक तहका छात्राहरुको शैक्षिक अवस्था

शैक्षिक अवस्था अन्तर्गत छात्राहरुको भर्ना, कक्षा पुरा गर्ने दर, उत्तिर्ण अनुत्तिर्ण दर र कक्षा छोड्ने प्रक्रियालाई विद्यालय अभिलेख अध्ययनबाट प्राप्त तथ्याङ्कलाई निम्न अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

४.२.१. भर्नाको अवस्था

छात्राहरुको भर्नाको अवस्थालाई तुलनात्मक रुपमा निम्न अनुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका-५, भर्नाको अवस्था (वि.सं. २०६८)

न.सं.	विद्यालय	क्षा	भर्ना संख्या			भर्ना प्रतिशत	
			छात्रा	छात्र	जम्मा	छात्रा	छात्र
.	श्री सावित्री मा.वि.		९	०	९	६.५२%	३.४८%
.	श्री सावित्री मा.वि.	०	१	४	५	६.६७%	३.३३%
.	श्री सार्वजनिक मा.वि.		५	३	८	२.५%	७.५%
.	श्री सार्वजनिक मा.वि.	०	७	६	३	८.७३%	१.२७%

स्रोत : विद्यालय तथ्याङ्क

फारम २०६८

माथिको तालिकामा छात्राहरुको शैक्षिक अवस्था अन्तरगत भर्नाको अवस्थालाई छात्रा, छात्रलाई तुलना गरेर देखाइएको छ । श्री सावित्री मा.वि. याङ्सिलाका कक्षा ९ मा जम्मा ६९ जना विद्यार्थी भर्ना भएकामा छात्रा ३९ जना अर्थात ५६.५२% भर्ना भएका र छात्र ३० जना अर्थात ४३.४८% भर्ना भएका पाइयो । त्यस्तै सावित्री मा.वि. कै

कक्षा १० मा ४५ जना विद्यार्थी भर्ना भएकामा छात्रा २१ जना अर्थात ४६.६७% र छात्र २४ जना अर्थात ५३.३३% भर्ना भएको पाइयो । त्यस्तै सार्वजनिक मा.वि.का कक्षा ९ मा भर्ना भएका जम्मा ८८ जना विद्यार्थी मध्ये छात्रा ५५ जना अर्थात ६२.५% र छात्र ३३ जना अर्थात ३७.५% भर्ना भएको पाइयो । त्यस्तै सार्वजनिक मा.वि. कै कक्षा १० मा जम्मा ६३ जना भर्ना भएकामा छात्रा ३७ जना अर्थात ५८.७३% र छात्र २६ जना अर्थात ४१.२७% भर्ना भएको पाइयो । माथिको प्रस्तुतीकरणबाट छात्राको भर्नादर सन्तोषजनक नै पाइयो ।

४.२.२. कक्षा पुरा गर्ने दर

कक्षा पुरा गर्ने दरलाई तुलनात्मक रूपमा निम्न अनुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका -६ कक्षा पुरा गर्ने दर (२०६८)

व.सं.	विद्यालय	क्षा	भर्ना संख्या		अन्तिम परिक्षामा सामेल संख्या		अन्तिम परिक्षामा सामेल प्रतिशत	
			त्रा	म्मा	त्रा	म्मा	त्रा	म्मा
.	श्री सावित्री मा.वि.		९	९	३	६१	८४	८८.४१%
.	श्री सावित्री मा.वि.	०	१	५	०	४२	९५	३३.३३%
.	श्री सार्वजनिक मा.वि.		५	८	८	७४	८७	८४.०९%
.	श्री सार्वजनिक मा.वि.	०	७	३	६	५७	९७	९०.४७%

स्रोत : विद्यालय तथ्याङ्क

फारम २०६८

माथिको तालिकामा छात्राको कक्षा पुरा गर्ने दर अन्तरगत छात्राको भर्ना संख्या, अन्तिम परिक्षामा सामेल संख्या र अन्तिम परिक्षामा सामेल प्रतिशतलाई तुलनात्मक रुपबाट देखाइएको छ । सावित्री मा.वि.याङ्सिलाका कक्षा ९ का छात्राको अन्तिम परिक्षामा सामेल

८४.६२% रहेको पाइयो । त्यसै गरी सावित्री मा.वि. याङ्सिलाकै कक्षा १० का छात्राको अन्तिम परिक्षामा सामेल प्रतिसत ९५.२४% रहेको छ तुलनात्मक रुपमा कक्षा १० को कक्षा पुरा गर्ने दर स्थिति राम्रो पाइयो ।

श्री सार्वजनिक मा.वि.का कक्षा ९ का छात्राको अन्तिम परीक्षामा सामेल छात्रा प्रतिसत ८७.२७% रहेको छ । त्यस्तै सार्वजनिक मा.वि. कै कक्षा १० का अन्तिम परिक्षामा सहभागि हुने छात्राको प्रतिसत ९७.२९% रहेको छ । माथिको तालिकाबाट हामी यो पनि पुष्टि गर्न सक्छौं कि सावित्री मा.वि. र सार्वजनिक मा.वि. दुबैमा कक्षा १० का छात्राको कक्षा पुरा गर्ने दर स्थिति राम्रो रहेको छ । माथिको विश्लेषणमा सावित्री मा.वि.का कक्षा ९ र १० का छात्राहरुको कक्षा पुरा गर्ने दर क्रमशः ८४.९२% र ९४.२४% प्राप्त भएकोले भर्ना भएका सबै छात्राहरुले कक्षा पुरा नगर्ने गरेको पाइयो । त्यस्तै सार्वजनिक मा.वि.का कक्षा ९ र १० का छात्राहरुको कक्षा पुरा गर्ने दर क्रमशः ८७.२७% र ९७.२९% पाइएकोले यस विद्यालयमा पनि सबै विद्यार्थीले कक्षा पुरा नगरेको पाइयो । कक्षा पुरा गर्ने दर सतप्रतिसत नभएको छात्राहरुले बीचैमा कक्षा छोड्ने गरेको स्पष्ट हुन्छ ।

४.२.३. उत्तीर्ण र अनुत्तीर्ण दर (वि.सं.२०६८)

छात्राहरुको परीक्षामा सामेल, उत्तीर्ण र अनुत्तीर्ण दरलाई निम्न अनुसार तुलनात्मक रुपमा तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका -७ उत्तीर्ण र अनुत्तीर्ण दर

विद्यालय	प	उत्तीर्ण	अनुत्तीर्ण
----------	---	----------	------------

न.सं.	क्षेत्र	रीक्षामा सामेल									
		त्रा	म्मा	त्रा		म्मा		त्रा		म्मा	
	श्री सावित्री मा.वि.	३	१	८	४.८६	३	६.८८	५.१५			३.१२
	श्री सावित्री मा.वि.	०	०	२	६	०	५	३.३३	०		६.६७
	श्री सार्वजनिक मा.वि.	८	४	२	६.६७	२	०.२७	६	३.३३	२	९.७३
	श्री सार्वजनिक मा.वि.	०	६	७	७.२२	३	७.८९	९	२.७८	४	२.११

स्रोत : विद्यालय तथ्याङ्क

फारम-२०६८

माथिको तालिकामा छनौटमा परेका विद्यालयका कक्षा ९ र १० का छात्राहरूको उत्तिर्ण र अनुत्तिर्ण स्तरलाई प्रस्तुत गरिएको छ । जस अनुसार सावित्री मा. वि. का कक्षा ९ मा छात्रा अन्तिम परीक्षामा सामेल विद्यार्थीमा छात्राको प्रतिशत ८४.८५% र अनुत्तिर्ण १५.१५% रहेको पाइयो । सावित्री मा.वि. कै कक्षा १० मा ८०% छात्रा उत्तिर्ण भए भने २०% छात्रा अनुत्तिर्ण भएको पाइयो ।

त्यसै गरी श्री सार्वजनिक मा.वि. का कक्षा ९ का अन्तिम परीक्षामा सामेल भएका छात्रा मध्ये ६६.६७% उत्तिर्ण र ३३.३३% अनुत्तिर्ण रहेको पाइयो । त्यसै गरी सार्वजनिक मा.वि. कै कक्षा १० का छात्राले परीक्षा दिएकामा ४७.२२% उत्तिर्ण र ५२.७८% अनुत्तिर्ण रहेको पाइयो । माथिको विश्लेषणमा सावित्री मा.वि.का कक्षा ९ र १० का छात्राहरूको अनुत्तिर्ण दर क्रमशः १५.१५% र २०% तथा सार्वजनिक मा.वि.का कक्षा ९ र १० का छात्राहरूको अनुत्तिर्ण दर ३३.३३% र ५२.७८% पाइयो । यसरी छात्राहरूको अनुत्तिर्ण दर उच्च भएकोले पनि छात्राहरूले कक्षा छोड्ने दरमा यसको प्रभाव देखिन्छ ।

४.२.४ कक्षा छोड्ने दर

छात्राहरुको कक्षा छोड्ने दरलाई निम्न अनुसार तुलनात्मक रूपमा तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका -८, कक्षा छोड्ने दर

क्र.सं	विद्यालय	कक्षा	भर्ना संख्या		अन्तिम परिक्षामा सामेल संख्या		कक्षा छोड्ने संख्या		कक्षा छोड्ने प्रतिशत	
			छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र	छात्रा	छात्र
	श्री सावित्री मा.वि.	९	९	३	१			५.३८%	५९%	११
	श्री सावित्री मा.वि.	१०	१	५	०	२		७६%	६६%	६
	श्री सार्वजनिक मा.वि.	५	८	८	४		४	२.७३%	९१%	१५
	श्री सार्वजनिक मा.वि.	०	७	३	६	७		७०%	५२%	९

स्रोत : विद्यालय तथ्याङ्क

फारम २०६८

माथिको तालिकामा सावित्री मा.वि. कक्षा ९ का ६९ जना विद्यार्थी भर्ना भएका मध्ये छात्रा ३९ जना रहेकोमा अन्तिम परिक्षामा सामेल छात्रा ३३ जना भएकोले छात्राहरुबाट विचैमा कक्षा छोड्ने संख्या ६ जना पाइयो जसको प्रतिशत १५.३८% रहेको देखिन्छ । त्यस्तै गरी सावित्री मा.वि. कक्षा १० का ४५ जना विद्यार्थी भर्ना भएका मध्ये छात्रा २१ जना रहेका र अन्तिम परिक्षामा सहभागि छात्रा २० जना रहेकोले विचैमा कक्षा छोड्ने छात्रा १ जना रहेको पाइयो । जसको प्रतिशत ४.७६% रहेको छ । यस तथ्याङ्कबाट हामी यो भन्न सक्छौं की सावित्री मा.वि.को कक्षा ९ मा छात्राको कक्षा छोड्ने दर कक्षा १० को तुलनामा बढीरहेको पाइयो ।

त्यसै गरी श्री सार्वजनिक मा.वि.का कक्षा ९ का ८८ जना विद्यार्थी मध्ये छात्रा ५५ जना रहेकोमा अन्तिम परिक्षामा सामेल हुने छात्रा ४८ जना भएकोले छात्राको छोड्ने प्रतिशत १२.७३% रहेको पाइयो । त्यसै गरी सार्वजनिक मा.वि.को कक्षा १० का ६३ जना विद्यार्थी भर्ना भएका मध्ये ३७ जना छात्रा रहेको र अन्तिम परिक्षामा सहभागी छात्रा ३६ जना भएकोले बिचैमा कक्षा छोड्ने छात्रा १ जना पाइयो, जसको प्रतिशत २.७०% रहेको छ । सार्वजनिक मा.वि.मा कक्षा १० मा भन्दा कक्षा ९ मा छात्राको कक्षा छोड्ने दर बढी पाइयो ।

४.३. छात्राहरुले बिचैमा कक्षा छोड्ने कारकतत्व

छात्राहरुले बीचैमा कक्षामा छोड्ने कारकतत्व बारे अभिभावक प्र.अ., शिक्षक, छात्राहरु तथा वि.व्य.स पदाधिकारीहरु र सरोकारवालाबाट आएका प्रतिक्रियालाई निम्न अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका-९, कक्षा छोड्ने कारकतत्व

विवरण	प्र.अ.	शिक्षक	अभिभावक	छात्रा	वि.व्य.स तथा सरोकारवाला	समाप्त	प्रतिशत	कुल उत्तरदाता
बीचैमा कक्षा छोड्ने कारकतत्वहरु								
क. आर्थिक अभाव			२		१		२.७३%	२
ख. छिटो विवाह			-		-		३.६४%	
ग. टाढा विद्यालय			१		-		०.९%	
घ. कम शैक्षिक उपलब्धी			-		१			

							३.६४%
कमी	ड.अभिभावकमा चेतनाको		-		१		.०९%
वेवास्ता	च. सम्बन्धित पक्षको		१		-		.५५%
	छ. घरायसी काम गर्नुपर्ने		-		-		८.१७%
कारण	ज. सामाजिक सांस्कृतिक		-		१		.०९%

स्रोत स्थलगत अध्ययन-

२०६८

माथिको तालिकामा छात्राहरुको बीचैमा कक्षा छोड्ने कारकतत्व बारे उत्तरदाताहरुलाई प्रश्न गर्दा आएका प्रतिक्रियाहरुलाई प्रस्तुत गरिएको छ । छात्राहरुले बीचैमा कक्षा छोड्ने कारकतत्वहरु के के हुन ? भनेर प्रश्न गर्दा आर्थिक अभाव भनेर जवाफ दिने २ अभिभावक, २ छात्रा, १ वि.व्य.स. गरेर ५ जना अर्थात २२.७३% पाइयो भने छिटो विवाह गरिदिनाले कक्षा छोडेको भनेर जवाफ दिने १ शिक्षक र २ छात्रा गरेर ३ जना अर्थात १३.६४% पाइयो । त्यस्तै गरी विद्यालय घरबाट टाढा भएकोले बीचैमा कक्षा छोडेको भनेर जवाफ दिने १ अभिभावक र १ छात्रा गरेर २ जना अर्थात ९.०९% पाइयो भने छात्राको कम शैक्षिक उपलब्धी भएका कारणले कक्षा छोडेको भनेर जवाफ दिने १ प्र.अ. १ छात्रा र १ वि.व्य.स. गरि ३ जना अर्थात १३.६४% पाइयो । त्यसै गरी सम्बन्धित पक्षको वेवास्ताको कारणले गर्दा कक्षा छोडेको भन्ने १ जना अभिभावक अर्थात ४.५५% पाइयो भने घरायसी काम गर्नु पर्ने भएकोले कक्षा बीचैमा छोडेको भनेर जवाफ दिने ४ जना छात्रा अर्थात १८.१७% पाइयो र सामाजिक सांस्कृतिक कारणले कक्षा छोडेको भनेर जवाफ दिने १ शिक्षक र १ वि.व्य.स. गरेर २ जना अर्थात ९.०९% पाइयो । यसबाट हामी यो कुरा भन्न सक्छौ कि आर्थिक अभाव, छिटो विवाह, कम शैक्षिक उपलब्धी, घरायसी कार्यले नै छात्राहरुले कक्षा बीचैमा छोड्ने गरेको कुरा पुष्टि हुन्छ ।

माथिको तालिकामा प्राप्त प्रतिक्रियामा आर्थिक अभाव, छिटो विवाह, अभिभावकको चेतानको कमी, घरको काम गर्नुपर्ने भएकोले र सामाजिक सांस्कृतिक कारणले गर्दा छात्राहरूले बीचैमा कक्षा छोडेको स्पष्ट भएको छ जुन कुरा मार्क्सवादी महिलावाद र भाग्यवाद र विकास जस्ता सिद्धान्तसँग स्पष्ट रूपमा मेल खाएको छ । पितृसत्तात्मक क्रियाकलाप र पूजावादी आर्थिक संरचनाका कारण महिलालाई शिक्षा लिने अवसरबाट बन्धीत गर्ने, घरायसी काममा सक्रिय रहन बाध्य पार्ने कुराहरू मार्क्सवादी महिलावादमा उल्लेख गरीएको छ । त्यस्तै भाग्यवाद विकासमा छोरा र छोरीमा भिन्न ढंगले गरिने सामाजिक परम्परा मान्यता उल्लेख छ । छोरा वंसको निरन्तरतासँग जोडिएको र छोरी विवाह पछि पराईकोघर जाने विभेदयुक्त परम्परा र छोरीले समाजमा प्रजनन, हेरचाह, घरासी काममा संलग्न हुनुपर्ने र भाग्यमा धेरै पढ्नु हुदैन भन्ने मान्यता रहेको कुरा उल्लेख गरिएको छ ।

४.४. छात्राको बीचैमा कक्षा छोड्ने दर न्यूनिकरणका उपायहरू

छात्राहरूले बीचैमा कक्षा छोड्ने दर न्यूनिकरणका उपायहरू बारे प्र.अ., शिक्षक, छात्रा, अभिभावक, वि.व्य.स. पदाधिकारी तथा सरोकारवालाबाट प्राप्त प्रतिक्रियालाई निम्न अनुसार तालिकामा प्रस्तुत गरिएको छ ।

तालिका-१०, कक्षा छोड्ने दर न्यूनिकरणका उपायहरू

विवरण	प्र.अ.	शिक्षक	अभिभावक	छात्रा	वि.व्य.स.	समाज	प्रतिक्रिया	कुल उत्तरदाता
कक्षा छोड्ने दर न्यूनिकरणका उपाय								
क. नियामित विद्यालय पठाउने			-		१		९०.०९%	
ख. अभिभावकमा			-		१		९०.०९%	

चेतना फैलाउने						८.१७%	२ २
ग. छिटो विवाह नगर्ने		१		१		७.२७%	
घ. छात्रा वृतिको व्यवस्था गर्ने		१		-		३.६४%	
ड. उदारकक्षोन्नती		-		१		३.६४%	
च. घरायसी कामको बोझ हटाउने		१		-		.०९%	
छ. विद्यालयको भौतिक व्यवस्थापन सुधार		-		१		.५५%	
ज. सबैको विद्यालय स्थापना		१		-		.५५%	

स्रोत: स्थलगत अध्ययन-

२०६८

माथिको तालिकामा छात्राहरूले बीचैमा कक्षा छोड्ने दर न्यूनिकरणका उपायहरू बारे प्रश्नगर्दा उत्तर दाताबाट प्राप्त प्रतिक्रियालाई प्रस्तुत गरिएको छ । जस अनुसार कक्षा छोड्ने दर न्यूनिकरण गर्न छात्राहरूलाई नियमित विद्यालय पठाउने भनेर जवाफ दिने २२ जना उत्तरदातामा १ शिक्षक र १ वि.व्य.स. गरेर २ जना अर्थात ९.०९%, अभिभावकमा चेतना फैलाएर कक्षा छोड्ने दर न्यूनिकरण गर्न सकिन्छ भनेर जवाफ दिने १ प्र.अ. र ३ छात्रा गरेर ४ जना अर्थात १८.१७% र छात्राको छिटो विवाह नगर्ने भनेर जवाफ दिने १ अभिभावक, ४ छात्रा र १ वि.व्य.स. गरेर ६ जना अर्थात २७.२७% रहेको पाइयो । त्यस्तै गरी छात्राहरूलाई छात्रवृतिको व्यवस्था गर्नुपर्छ भनेर जवाफ दिने १ अभिभावक र २ छात्रा गरेर ३ जना अर्थात १३.६४% र उदार कक्षोन्नतीको व्यवस्था गर्नुपर्छ भनेर जवाफ दिने १ प्र.अ., १ शिक्षक र १ वि.व्य.स. गरेर ३ जना अर्थात १३.६४% नै पाइयो । घरायसी कामको बोझ घटाउने भनेर जवाफ दिने १ अभिभावक र १ छात्रा गरेर २ जना अर्थात ९.०९% पाइयो भने विद्यालयको भौतिक व्यवस्थापनमा सुधार र सबैको

पहुँचमा विद्यालयको स्थापना भनेर जवाफ दिने वि.व्य.स र अभिभावक गरेर १/१ जना अर्थात ४.५५%/४.५५% पाइयो । यसबाट हामी यो कुरा भन्न सक्छौं कि छिटो विवाह नगरिदिने, अभिभावकमा चेतना फैलाउने, छात्रवृत्तिको व्यवस्था, उदार कक्षोन्ती आदि प्रमुख कुराहरुको व्यवस्थापन गर्न सकिएमा छात्राको कक्षा छाड्ने दर न्यूनिकरण गर्न सकिन्छ ।

परिच्छेद पाँच : प्राप्ती निष्कर्ष र सुभाष

अनुसन्धानको क्रममा परिच्छेद चारमा विभिन्न विधि तथा साधनहरूको प्रयोग गरेर सम्बन्धित नमूना जनसंख्याबाट प्रश्नावली, अन्तरवार्ता मार्फत छात्राहरूको पारिवारिक आर्थिक, सामाजिक सांस्कृतिक, भौगोलीक, अभिभावकको शैक्षिक स्तर, कक्षा छोड्ने कारकतत्व र कक्षा छोड्ने दर न्यूनिकरणका उपायबारे प्राप्त प्रतिक्रियालाई वर्णनात्मक र विश्लेषणात्मक विधिबाट विश्लेषण गरिएको छ । त्यस्तै विद्यालयको तथ्याङ्क फारम अध्ययन गरेर प्राप्त तथ्याङ्कलाई चित्र र प्रतिसतमा समेत देखाई विश्लेषण गरिएको छ । उक्त परिच्छेद चारको तथ्याङ्कको प्रस्तुतिकरण र विश्लेषणबाट प्राप्त प्राप्ती, निष्कर्ष र सुझावलाई निम्न अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.१. प्राप्तीहरु :

अध्ययनको क्रममा संकलन गरिएको तथ्याङ्कको विश्लेषणका आधारमा अध्ययनका प्राप्तीलाई निम्न अनुसार प्रस्तुत गरिएको छ ।

१. माध्यमिक तहका छात्राहरूको पारिवारिक आर्थिक अवस्था कमजोर रहेको पाइयो त्यस्तै छोरीको शिक्षामा छोराको भन्दा कम लगानी गर्ने गरेको, छोरीलाई सहजै रुपमा पढाउने अभिभावक न्यून रहेको, छोरीले घरको काममा बढी सक्रिय रहनु पर्ने पाइयो ।
२. छात्राहरूको भर्नाको औषत दर ५६% पाइयो । त्यस्तै छात्राको कक्षा पुरा गर्ने औषत दर ९१% पाइयो । छात्राको औषत उत्तिर्ण दर ६९.६९% र अनुत्तिर्ण दर ३०.३१% पाइयो। त्यस्तै छात्राहरूको औषत कक्षा छोड्ने दर ८.८९% पाइयो । छात्राहरूको ९ भन्दा कक्षा १० मा कक्षा छोड्ने दर कम पाइयो ।
३. छात्राहरूले आर्थिक अभाव, छिटो विवाह, कम शैक्षिक उपलब्धी, अभिभावकमा चेतनाको अभाव र घरायसी काम गर्नु पर्ने कारणले कक्षा छोडेको पाइयो ।
४. कक्षा छोड्ने दर न्यूनिकरणका उपायमा अभिभावकमा चेतना फैलाउनु पर्ने, छोरीको छिटो विवाह नगरी दिने, महिला छात्रावृत्तिको व्यवस्था गर्नु पर्ने, छात्रा उदार कोक्षोन्नती पद्धती लागु गर्नु पर्ने जवाफ प्राप्त भए ।

५.२. निश्कर्ष :

प्रस्तुत शोधपत्र माध्यमिक तहका छात्राहरुको बीचैमा कक्षा छोड्ने कारकतत्वहरुको शैक्षिक समस्या पहिचान र ती छात्राहरुको कक्षा छोड्ने कारकतत्व पहिचान र उक्त समस्याको निराकरणका उपायहरु सुझाउने उद्देश्य अनुरूप अध्ययन कार्य गरिएको हो । यस अध्ययनबाट धेरै जसो छात्राहरुको पारिवारीक आर्थिक अवस्था कमजोर रहेको, छोराको भन्दा छोरीको शिक्षामा लगानी कम गर्ने गरेको, छोरीहरुलाई घरायसी काममा लगाउने गरिएकोले छात्राहरुको शैक्षिक स्थिति खस्केको देखिन्छ । छोरीहरुको शिक्षा सहभागिता तथा उपलब्धिमा सुधार गर्ने प्रयासहरु गरिदै आएको भएतापनि सुधारका स्पष्ट संकेतहरु देखिएका छैनन् । छात्राहरुको सानै उमेरमा विवाह गरिदिने , विद्यालयमा पढाउने सम्बन्धमा अभिभावकमा चेतनाको अभाव रहेको देखिन्छ । अभिभावकमा छोरा सरह छोरीलाई पढाइ रहनु पर्ने भन्ने भावना रहेको छ ।

छात्राहरुको विद्यालय शिक्षामा सहभागिता कम हुनु कक्षा छोड्नुमा भौगोलिक विकटता पनि एउटा कारण रहेको छ । छात्राहरुको भर्ना नियमितता उपलब्धीको अवस्था मध्यम स्तरको रहेको देखिन्छ । छात्राहरुको कक्षा छोड्ने दर अझै पनि एक अंकमा भर्ना नसकिएको देखिन्छ । विद्यालय, सम्बन्धित अभिभावक, वि.व्य.स. पदाधिकारी तथा सरोकारवाला बाट सार्थक पहल भएमा मात्र हाल विद्यमान छात्राको भर्ना नियमितता, उपलब्धि र कक्षा छोड्ने दरमा सुधार हुनसक्ने देखिन्छ । छात्राहरुले कक्षा छोड्ने कारकतत्वहरुमा मुख्य गरेर आर्थिक अभाव, छिटो विवाह, कम शैक्षिक उपलब्धि, चेतनाको अभाव घरायसी कार्यबोझ जस्ता कारणहरु प्रमुख रुपमा देखापरेका छन् भने अन्यकारणहरुमा विद्यालय टाढा हुनु सम्बन्धित पक्षहरुको वेवास्ताको स्थिती तथा सामाजिक सांस्कृतिक कारणहरु रहेको देखिन्छ । त्यस्तै कक्षा छोड्ने दर न्यूनिकरण गर्न अभिभावक तथा छात्रामा चेतनाको विकास गर्नु पर्ने, छात्रावृत्तिको विकास गर्नुपर्ने र उदारकक्षोन्नती लागु गर्नु पर्ने देखिन्छ । धेरै जसो छात्राका अभिभावकमा चेतनाको स्तर कमजोर देखिन्छ । यस अवस्थामा छात्राहरुले बीचैमा कक्षा छोड्ने कुरामा विद्यालय प्र.अ. तथा विद्यालय व्यवस्थापन समितिको जिम्मेवारी समालेका व्यक्तिहरुले खासै महत्व नदिएको देखिन्छ । अझ उल्लेखनिय कुरा के छ भने सरकारको तर्फबाट छात्राहरुका लागि ल्याईएका कार्यक्रम तथा योजनाहरुको विद्यालय स्तरमा कार्यान्वयनको अवस्था सन्तोषजनक नभएकोले समस्या भन

जटिल बन्दै गएको छ । यस सन्दर्भमा विद्यालय तथा समाजका जिम्मेवार व्यक्तिहरूले सरकारको टाउकोमा दोस थुपारेर आफ्नो दायित्वबाट पन्छिन खोजेकोले पनि छात्राहरूको शैक्षिक अवस्थामा परिवर्तन आउन नसकेको हो ।

यसरी समग्रमा हामी निश्कर्ष निकाल्न सक्छौं की आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, भौगोलिक कारणले छात्राको शिक्षा सहभागितामा बाधा उत्पन्न गरेको छ त्यस्तै शैक्षिक कारण, चेतनाका कारण, घरायसी कार्यबोझले पनि छात्राको शिक्षा सहभागितामा कमी र कक्षा छोड्ने दरमा वृद्धि गरेको देखिन्छ । छात्राहरूले बीचैमा कक्षा छोड्ने दर न्यूनिकरण गर्ने उपायहरू प्रमुख रूपमा अभिभावकमा चेतनाको विकास गर्ने सानै उमेरमा विवाह गर्न निरुत्साहित गर्ने, छात्रावृत्तिको व्यवस्था गर्नुपर्ने, उदार कक्षोन्नती लागु गर्नुपर्ने देखिन्छ । त्यस्तै विद्यालयको व्यवस्थापनमा सुधार गरेमा छात्रा सहभागिता बढाउन सकिने देखिन्छ ।

५.३. सुभावहरू

यस अध्ययनबाट प्राप्त तथ्यहरूको आधारमा छात्राहरूको कक्षा छोड्ने दर र यसबाट विद्यालयको शैक्षिक अवस्थामा पर्ने नकारात्मक प्रभावलाई कम गर्न निम्न सुभावहरू प्रस्तुत गरिएको छ ।

५.३.१. नीतीगत तह

अभिभावकहरूमा आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, शैक्षिक स्तर उकास्न पहल गर्नुपर्ने । छोरीलाई शिक्षित बनाएमा घरपरिवार, समाज र राष्ट्र नै शिक्षित बन्छ भन्ने भावना सबै सरोकारवालाहरूमा विकास गर्न पहल गर्नुपर्ने । छात्राहरूको भर्नादर बढाउन आकर्षणका कार्यक्रमहरू ल्याउनु पर्ने । छात्राहरूको उत्तीर्ण दरलाई खस्कन नदिन र अझ वृद्धि गर्न छात्रा उत्प्रेरणा कार्यक्रम संचालन गर्नुपर्ने । बीचैमा विद्यालय छोडेर हिडेका बालिकाहरूका समस्या पहिचान गरि विद्यालयमा फर्किने वातावरण मिलाउनु पर्ने । छात्राहरूको शैक्षिक पहुँच एवं सहभागिता वृद्धिका लागि सरकारको तर्फबाट ल्याइने कार्यक्रमहरूको कार्यान्वयनको नियमित अनुगमन एवं

मूल्यांकन गरिनुपर्ने । विद्यालयको स्तर निर्धारणका आधारहरू भौतिक सुविधा शिक्षक दक्षता, उत्तरदायित्व र पारदर्शिता, विद्यालय संचालन प्रक्रिया, सिकाइ उपलब्धीको छात्राको शैक्षिक स्तर वृद्धिगर्न सम्बन्धित सबै सरोकारवालालाई चेतमूलक कार्यक्रमहरू संचालन गरि सचेत बनाईनु पर्छ । छात्राहरूको छात्रावृत्तिको प्रभावकारीताको मूल्यांकन गर्दै थप छात्रावृत्तिको व्यवस्था गर्ने । छात्राहरूको लागि छात्रावासको व्यवस्था गर्नु पर्ने ।

५.३.२. कार्यान्वयन तह

वालिकाहरूलाई घरायसी कार्यमा संलग्न गराउने विभेदकारी प्रचलन हटाउन पहल गर्नुपर्ने । छिटो विवाह गरिदिने प्रचलनका विरुद्धमा अभिभावकमा चेतना अभिवृद्धि गर्नुपर्ने । विद्यालय स्थापना गर्दा समग्र जनसंख्यालाई उपयुक्त हुने ठाउँमा स्थापना गर्नुपर्ने । छात्राहरूको विद्यालयको वातावरण रमाइलो र सिक्न योग्य बनाउन पहल गर्नुपर्ने । विद्यालय व्यवस्थापन कक्षा व्यवस्थापनमा छात्रा मैत्रीको व्यवस्था लागु गर्नुपर्ने । छात्राहरूलाई विद्यालयमा नियमित बनाउन विद्यालय तथा शिक्षा सरोकारवालाले पहल गर्नुपर्ने । बालबालिकामा विभेदरहित वातावरण तयार गर्न आवश्यक व्यवस्था मिलाउने । छात्राहरूको कक्षा छोड्ने दर न्यूनिकरण गर्न छात्राहरूलाई विद्यालयमा टिकाइ राख्ने वातावरण मिलाउन विद्यालय र सम्बन्धित सरोकारवालाले सार्थक पहल गर्नुपर्ने ।

अद्यावधिक गर्दै जाने । छात्राको शैक्षिक उपलब्धी वृद्धि गर्न सम्बन्धीत पक्ष विद्यालय, समुदाय, शिक्षाकार्यालयले उपयुक्त पहल गर्नु पर्ने । छात्राहरूको उत्तीर्ण दरलाई वृद्धि गर्ने उदार कक्षोन्नती पद्धति लागु गर्ने । विद्यालय नियमित पठाउने र घरायसी कार्यबोझ घटाउन अभिभावकले सक्रिय भूमिका खेल्नु पर्ने । छात्राहरूलाई नियमित बनाइ कक्षामा टिकाइ तल्लो तहबाटै अभियान संचालन गरिनु पर्ने । छात्राहरूको शैक्षिक स्तर उकास्न विद्यालयमा नियमित पठनपाठनका साथै अतिरिक्त कक्षाहरू पनि संचालन गरिनु पर्ने । विद्यालयका क्रियाकलापमा छात्राहरूको सहभागिता वृद्धि गर्न विद्यालय परिवारले पहल गर्नु पर्ने । घरपरिवारले छात्राहरूलाई गृहकार्य गर्ने तथा गृहअध्ययन गर्ने समयको व्यवस्था गर्नु पर्ने ।

५.३.३. अनुसन्धान तह

यो अनुसन्धान कार्य माध्यमिक तहका छात्राहरुले बीचैमा कक्षा छोड्ने कारक तत्व शिर्षकमा आधारीत भएर छात्राहरुको पारिवारीक अवस्था, शैक्षिक अवस्था, छात्राहरुले कक्षा छोड्ने कारकतत्व पत्ता लगाई कक्षा छोड्ने दर न्यूनिकरणका उपाय सुझाउने उद्देश्यले गरीएको हो । भविष्यमा अनुसन्धान गर्ने अनुसन्धान कर्ताले यस शिर्षक सँग सम्बन्धित भएर अनुसन्धान गर्दा छात्राको पारिवारिक अवस्थाका यहाँ उल्लेख गरीएका आर्थिक अवस्था, सामाजिक सांस्कृतिक अवस्था, अभिभावकको शैक्षिक स्तर, भौगोलिक अवस्थाका अरुपक्षहरु समेटेर अनुसन्धान गर्नुपर्ने देखिएको छ । छात्राको शैक्षिक अवस्थामा नियमितता, छात्रावृत्तिको प्रभाव, उपलब्धिहरुलाई पनि समेटेर अनुसन्धान गर्नुपर्ने देखिएको छ । यस अध्ययनमा समुदायिक विद्यालयका माध्यमिक तह कक्षा ९ र १० लाई मात्र समेटिएको छ । यस बाहेक अनुसन्धान कर्ताले प्रथमिक तह, आधारभुत तह, उच्चमाध्यमिक तहमा आधारीत भएर अनुसन्धान गर्नेपर्ने देखिएको छ । अनुसन्धान कर्ताले संस्थागत र समुदायिक विद्यालयको छात्राको कक्षा छोड्ने दरको तुलनात्मक अध्ययन, छात्र तथा छात्रा दुवैले बीचैमा कक्षा छोड्ने कारक तत्वको तुलनात्मक अध्ययन जस्ता शिर्षकमा अनुसन्धान गर्न उपयुक्त हुने सुझाव दिएको छ ।

सन्दर्भ सामग्री

अधिकारी, बिष्णु प्रसाद (२०६७), *माध्यमिक शिक्षक दिग्दर्शन*, काठमाण्डौ:

आशिस बुकहाउस प्रा.लि. ।

आचार्य, अम्बिका प्रसाद, (२०५५), *नेपालको शैक्षिक सामान्यज्ञान*, काठमाण्डौ : पैरवी

बुक्स एण्ड स्टेसनरी सेन्टर

आचार्य, बलराम (२०६१), *लैङ्गिक अध्ययन*, काठमाण्डौ : नेशनलबुक्स सेन्टर

खनाल, कल्पना (२०६२), *विषेश लक्षित समूहका लागि शिक्षा*

भक्तपुर: महिला शिक्षा, शिक्षा विभाग ।

गौतम, टिकाराम (२०६०), *सामाजिक संस्था र प्रकृयाको विश्लेषण*, काठमाण्डौ : विद्यार्थी

पुस्तक भण्डार ।

ढकाल, पदमा (२०५७), *बालीका शिक्षा अगुवा शैक्षिक सहुलीयत कार्यक्रम*, भक्तपुर महिला शिक्षा

शाखा : सानोठिमी

थापा, लीली, (२०५९) सामाजिक लैङ्गिक विभेद एक अवधारण र व्यवहार सचेतना काठमाण्डौ ।

पोखरेल, भेषराज (२०६१) *जुम्ला जिल्लाको प्रा.वि. तहमा बीचैमा पढाइ छोड्ने*

कारणहरु एक अध्यायन (अप्रकाशीत शोधपत्र), त्रि.वि. कीर्तिपुर ।

बिष्ट, डोर बहादुर, (१९९१), *भाग्यवाद र विकास*, कलकत्ता : ओरिएन्ट लडमेन ।

भट्टराई, जी.के. (१९९९) *प्राथमिक तहका विद्यार्थीले कक्षा छोड्ने कारण*

स्नातकोत्तर शोध पत्र (अप्रकाशीत), त्रिभूवन विश्व विद्यालय काठमाण्डौ

भट्ट, दीर्घराज, (२०६०) *विद्यालय छोडाईमा सामाजिक सांस्कृतिक प्रभाव*, स्नातकोत्तर

शोधपत्र

(अप्रकाशीत), त्रिभूवन विश्व विद्यालय काठमाण्डौ

भण्डारी, भरत (२०६०) लमजुङ्ग जिल्लाको माध्यमिक तहमा बीचैमा पढाइ छोड्ने

दर र त्यसका कारणहरु, शोधपत्र (अप्रकाशीत), त्रिभूवन विश्व विद्यालय,
कीर्तिपुर

मास्के, शुभ (२०६०), सर्लाही जिल्लाको नि.मा. तहमा अध्ययनरत महिला विद्यार्थीहरुको
सहभागित

र तिनले सामना गर्नु परेका समस्याहरु, शोधपत्र,

(अप्रकाशीत), महेन्द्र रत्न क्याम्पस, ताहाचल, काठमाण्डौं ।

शर्मा, गोपीनाथ (२०५०), नेपालको शैक्षिक प्रशासनको विकास : विराटनगर ।

शिक्षा विभाग (२०६४), नेपालमा शिक्षा योजना अवधारणा तथा प्रयोग पुस्तिका, काठमाण्डौं :
शिक्षा

मन्त्रालय ।

शिक्षा नियामावली (२०५९) को तेस्रो संशोधन २०६२ काठमाण्डौं : बौद्धिक संसार
साहित्यिक

प्रतिष्ठान

शर्मा, शिवाकोटी (२०६२), झापा जिल्लाको प्राथमिक विद्यालयमा दलित विद्यार्थीले

विद्यालय छोड्ने कारणहरु, शोधपत्र (अप्रकाशीत) त्रि.वि., कीर्तिपुर

सेरीड (१९८७) ग्रामीण क्षेत्रमा विद्यालय छोड्ने कारणको खोज, काठमाण्डौं: लेखक ।

सर्वेक्षण प्रतिवेदन (२०६३) भक्तपुर : अनौपचारिक शिक्षा केन्द्र, सानोठिमी : लेखक

सर्वेक्षण प्रतिवेदन (२०६३) विद्यालय शिक्षाको समीक्षा नेपाल: शिक्षा विभाग ।

आन्तरीम योजना, (२०६४-६७) : शिक्षा विभाग ।

अनुसुचि-१

छात्राहरुले बीचैमा कक्षा छोड्ने कारकतत्वहरु

प्रधानाध्यापकका लागि अन्तर्वाता सूचि

नाम : ..... विद्यालय :

.....

- (१) तपाईंको विचारमा छोरी र छोराको पारिवारिक लगानीको स्थिती कस्तो छ ?
- (क) छोरा र छोरीमा बराबर लगानी गर्ने ।
- (ख) छोरीमा कम लगानी गर्ने ।
- (२) तपाईंको विद्यालयमा अध्ययन गर्ने विद्यार्थी छात्राको पारिवारिक आर्थिक स्थिती कस्तो पाउनु भएको छ ।
- (क) सहजै पढाउन सक्ने (ख) जेनतेन पढाउने (ग) अर्काको घरमा राखेर पढाउने
- (३) माध्यमिक तहका छात्राको विवाह प्राय कुन उमेरमा हुने गरेको पाउनु भएको छ ?
- (क) १४-१५ (ख) १६-१९ (ग) २० वर्ष माथि
- (४) छोरीलाई पढाउने बारे अभिभावकको कस्तो धारणा छ ?
- (क) कक्षा ५ सम्म (ख) एस.एल.सी सम्म (ग) आइ.ए वा माथि
- (५) छात्राले बीचैमा कक्षा छोड्ने कारकतत्व के के छन् ?
- .....
- .....
- (६) कक्षा छोड्ने कारकतत्व न्यूनिकरणका उपायाहरु के के छन् ?

अनुसूचि-२

छात्राहरुले बीचैमा कक्षा छोड्ने कारकतत्वहरु

छात्राहरुका लागि प्रश्नावली

सुकुना बहुमुखी क्याम्पसबाट एम. एड तहको अध्ययन सम्पन्न गर्न “छात्राहरुले बीचैमा कक्षा छोड्ने कारकतत्व” शिर्षकमा अनुन्धान गरी शोध पत्र तयार पार्ने शिलसिलामा यहाँलाई केहि प्रश्नहरु सोधिएको छ । कृपया सही जवाफ दिएर सहयोग गरीदिनुहुन अनुरोध गर्दछु ।

नाम:.....विद्यालय:.....

१. तिम्रो अभिभावकले पढ्ने खर्च जस्तै कापी, किताब, डट आदि किन्ने तथा खाज खानेखर्च दिने गर्नु भएको छ ?

(क) सधै दिनुहुन्छ । (ख) कहिले काही (ग) दिनुहुन्न ।

२. तिम्रीलाई तिम्रो अभिभावकले कसरी पढाई रहनु भएको छ ?

(क) सहजै (ख) जेनतेन (ग) अर्काको घरमा राखेर

३. तिम्रो परिवारको पारिवारीक पेशा के हो ?

(क) नोकरी/व्यापार (ख) कृषि/अन्य

४. तिम्रीलाई स्कूल पठाउँदा अभिभावक आफैले बुभेरे पठाएको कि अरुले सम्भाएर ?

(क) अभिभावक आफैले बुभेरे (ख) अरुले सम्भाएर

५. छोरी विवाह तिम्रो समुदायमा कति उमेरमा गरिदिने प्रचलन छ ?
 (क) १४-१५ (ख) १६-१९ (ग) २० वर्ष माथि
६. छोरीलाई पढाउने सम्बन्धमा तिम्रो परिवारको धारणा निम्न मध्ये कुनसँग मिल्दो छ ?
 (क) कक्षा ५ सम्म पढाउने (ख) एस.एल.सी. सम्म (ग) आइ.ए.वा माथि
७. तिम्रीलाई घरबाट विद्यालय सम्म पुग्न कति समय लाग्छ ?
 (क) १ घण्टा भन्दा कम (ख) १ घण्टा भन्दा बढी
८. विद्यालय जान कुन साधन प्रयोग गर्ने गरेको छौं ?
 (क) बस (ख) साइकल (ग) पैदल
९. विद्यालय जाँदा आउँदा बाटामा खोला नाला बनजंगल आदि के के पर्दछन् ?
 (क) खोला (ख) खोला र जंगल (ग) कुनैपनि पर्दैन
१०. अभिभावकले छोरा र छोरीको शिक्षामा बराबरी लगानी गरेको छ कि छैन जस्तो लाग्छ ?
 (क) बराबरी लगानी गरेका छन् । (ख) बराबरी लगानी गरेको छैन
११. कक्षा व्यवस्थापन तथा शिक्षणमा छात्रा अनुकूल (छात्रामैत्री) हुन सकेको छ कि छैन ?
 (क) छ (ख) छैन
१२. तिम्रीले घरयसी काम जस्तै घाँस दाउरा, घर धन्दा कतिको गर्नु पर्छ ?
 (क) सधै (ख) कहीले काही
१३. तिम्रो अभिभावकलाई लेख पढ गर्न आउछ ?
 (क) आउछ (ख) आउदैन
१४. तिम्रो अभिभावकको शैक्षिक योग्यता कति हो ?
 (क) कक्षा ५ (ख) एस.एल.सी. (ग) आइ.ए वा माथि

१५. छात्राहरुले कक्षा छोड्नुमा के के कारकतत्व छन् जस्तो लाग्छ ?

.....
 .....

१६. छात्राहरुले कक्षा छोड्ने प्रक्रियालाई न्यूनिकरण गर्ने बारे तिम्रो के सुझाव छ ?

.....
 .....

अनुसूचि-३

छात्राहरुले बीचैमा कक्षा छोड्ने कारकतत्वहरु :

अभिभावकका लागि प्रश्नावली

सुकुना बहुमुखी क्याम्पसबाट एम. एड तहको अध्ययन सम्पन्न गर्न “छात्राहरुले बीचैमा कक्षा छोड्ने कारकतत्व” शिर्षकमा अनुन्धान गरी शोध पत्र तयार पार्ने शिलसिलामा यहाँलाई केहि प्रश्नहरु सोधिएको छ । कृपया सही जवाफ दिएर सहयोग गरीदिनुहुन अनुरोध गर्दछु ।

नाम:..... ठेगाना

.....

१. तपाईंको छोरीलाई डट, कापी, ड्रेस, किन्ने तथा खाजाखाने पैसा दिने गर्नुभएको छ ?

(क) सधै दिने गरेको छु । (ख) कहिले काहि दिने गरेको छु (ग) दिने गरेको छैन ।

२. छोरा र छोरीको शिक्षामा लगानी गर्ने सम्बन्धमा तपाईंको धारणा के छ ?

(क) छोरा र छोरीमा बराबर लगानी गर्नुपर्छ । (ख) छोरीमा कम लगानी गरे पुग्छ ।

३. तपाईंले छोरीहरुलाई कसरी पढाइ रहनु भएको छ ?

(क) सहजै (ख) जेनतेन (ग) अर्काको घरमा राखेर

४. तपाईंको घरमा छोरीहरुले घरको काम जस्तै घाँस, दाउरा घरधन्दा आदि कतिको गर्नुपर्छ?

(क) सधै गर्नु पर्छ (ख) कहिले काही गर्नुपर्छ

५. तपाईं कुन पेशा गर्दै आउनु भएको छ ?

(क) नोकरी/व्यापार (ख) कृषि/अन्य

६. विद्यालयमा छात्रा छात्रहरुका लागि पर्याप्त भौतिक सुविधा जस्तै : शौचालय, खानेपानी, खेलमैदानको व्यवस्था कस्तो छ ?

(क) पर्याप्त छ (ख) केहिमात्रामा छ (ग) गरिएको छैन

७. छोरीको विवाह गर्ने उमेर तलका मध्ये कुन चाहि हो जस्तो लाग्छ ?

(क) १४-१५ (ख) १६-१९ (ग) २० वर्ष माथि

८. छोरीलाई विद्यालय आफैले बुझेर पठाउनु भएको कि अरु कसैले सम्झाएर ?

(क) आफैले बुझेर/जानेर (ख) अरुले सम्झाएर

९. छोरीलाई कति कक्षा सम्म पढाउन उपयुक्त होला जस्तो लाग्छ ?

(क) कक्षा ५ सम्म (ख) एस.एल.सी. सम्म (ग) आइ.ए. वा माथि

१०. तपाईंको घरबाट विद्यालय जान कति समय लाग्छ ?

(क) १ घण्टा भन्दा कम (ख) १ घण्टा भन्दा बढी

११. तपाईंका छोरीहरु विद्यालय जान कुन साधन प्रयोग गर्ने गरेको छन् ?

(क) बस (ख) साइकल (ग) पैदल

१२. विद्यालय जाँदा आउँदा बाटामा खोला नाला बनजंगल आदि के के पदछन् ?

(क) खोला (ख) खोला र जंगल (ग) कुनैपनि पर्दैन

१३. तपाईंलाई लेखपढ गर्न आउछ ?

(क) आउछ (ख) आउदैन

१४. तपाईंले कति कक्षा सम्म पढ्नु भएको छ ?

क) कक्षा ५ (ख) एस.एल.सी. (ग) आइ.ए वा माथि

१५. छोरीले विचैमा विद्यालय छोड्नुमा के के कारण छन जस्तो लाग्छ ?

.....

.....

१६. छोरीले विचैमा कक्षा छाड्ने प्रक्रियालाई न्यूनिकरण गर्ने बारे तपाईं के सुभाब दिनु हुन्छ?

.....

अनुसूचि-४

छात्राहरुले वीचैमा कक्षा छोड्ने कारकतत्वहरु

शिक्षकका लागि अन्तर्वाता सूचि

नाम :.....विद्यालय

.....

१. छोरा छोरीलाई शिक्षामा लगानी गर्ने बारे आम अभिभावकको धारणा कस्तो पाउँनु भएको छ ?

(क) छोरा छोरीमा बराबर लगानी गर्ने (ख) छोरीमा कम लगानी
गरे पुग्ने

२. शैक्षिक सामाग्री किन्ने तथा खाजा खाने खर्च छात्राहरुले पर्याप्त ल्याउँछन् ?

(क) पर्याप्त ल्याउँछन (ख) कहिले काही ल्याउँछन (ग)
ल्याउँदैनन्

३. छोरीलाई पढाउने सम्बन्धमा अभिभावकको धारणा कस्तो पाउनु भएको छ ?

क) कक्षा ५ (ख) एस.एल.सी. (ग) आइ.ए वा माथि

४. छात्राहरुले बीचैमा कक्षा छोड्नुमा के के कारकतत्व छन् जस्तो लाग्छ ?

.....

५. छात्राहरुले विचैमा कक्षा छोड्ने प्रक्रियालाई न्यूनिकरण गर्न के सुझाव दिनु हुन्छ ?

.....

अनुसूचि-५

छात्राहरुले बीचैमा कक्षा छोड्ने कारकतत्वहरु :

वि.व्य.स. पदाधिकारी तथा सरोकारवालाहरुका लागि प्रश्नावली

सुकुना बहुमुखी क्याम्पसबाट एम. एड तहको अध्ययन सम्पन्न गर्न “छात्राहरुले बीचैमा कक्षा छोड्ने कारकतत्व” शिर्षकमा अनुन्धान गरी शोध पत्र तयार पार्ने शिलसिलामा यहाँलाई केहि प्रश्नहरु सोधिएको छ । कृपया सही जवाफ दिएर सहयोग गरीदिनुहुन अनुरोध गर्दछु ।

नाम :..... ठेगाना
:.....

१. अभिभावकले छात्राको शिक्षामा कतिको मात्रामा लगानी गरेको देख्नुभएको छ ?

(क) छोरा छोरीमा बराबर लगानी

(ख) छोरीमा कम लगानी

२. तपाइ संलग्न भएको विद्यालयमा अध्ययन गर्न कति समय लगाएर छात्राहरु आउँछन् ?

(क) १ घण्टा भन्दा कम

(ख) १ घण्टा वा बढी

३. तपाईंको समूदायमा छात्राहरुलाई परिवारले कसरी पढाईरहेका छन ?

(क) सहजै

(ख) जेनतेन

(ग) अर्काको घरमा राखेर

४. छोरीको विवाह गर्ने उमेर तलका मध्ये कुन हो ?

(क) १४-१५

(ख) १६-१९

(ग) २० वर्ष माथि

५. छात्राहरु विद्यालय जान कुन साधन प्रयोग गर्ने गरेको छन् ?

(क) बस

(ख) साइकल

(ग) पैदल

६. विद्यालय जाँदा आउँदा बाटामा खोला नाला बनजंगल आदि के के पदन्छन् ?

(क) खोला

(ख) खोला र जंगल

(ग) कुनैपनि पर्दैन

७. छात्राहरुले बीचैमा कक्षा छोड्नुमा के के कारकतत्व छन् जस्तो लाग्छ ?

.....

८. छात्राहरुले विचैमा कक्षा छोड्ने प्रक्रियालाई न्यूनिकरण गर्न के सुझाव दिनु हुन्छ ?

.....

.....